

ЭНЕ ТИЛИ 2. ЖАНА ОКУУ САБАТТУУЛУГУ 2-БӨЛҮК

*Жалпы орто билим берүүчү мектептердин
2-классы үчүн окуу китеби*

Жаңыдан жаратылган 1-басылым

*Өзбекстан Республикасынын Элге билим
берүү министрлиги тарабынан сунушталган*

ТАШКЕНТ – 2021

УЎК 17(075.3)
КБК 81.2(5Кир)я72
О 59

Тўзүүчүлөр:

А. Тойчубаева, А. Юнусалиева, А. Зулпихорова,
Г. Элтуйдиева, М. Куганова

Пикир жазгандар:

М. Темирова – Андижан мамлекеттик университетинин Кыргыз тили жана адабияты багытынын доценти, Филология илимдери боюнча Философия доктору (PhD);

М. Сулайманова – Андижан мамлекеттик университетинин Кыргыз тили жана адабияты багытынын улук окутуучусу.

Эне тили жана окуу сабаттуулугу, 2-класс [Текст]: Окуу китеби (2-бөлүк) / А. Тойчубаева [жана башк.]. – Ташкент: Республикалык билим берүү борбору, 2021. – 120 б.

ISBN 978-9943-7523-2-0

ШАРТТУУ БЕЛГИЛЕР

– Окуп түшүнүү

– Макал

– Угуп түшүнүү

– Эреже

– Суроолорго жооп бер

– Оюн

– Сүрөт менен иштөө

– Күлкүлүү жоруктар

– Грамматикалык тапшырма

– Табышмак

*Республикалык максаттуу китеп фонду
каражаттары эсебинен басылды*

*Оригинал макеттин дизайн концепциясы
Республикалык билим берүү борбору тарабынан иштелген*

ISBN 978-9943-7523-2-0 © Республикалык билим берүү борбору, 2021

МАЗМУНУ

VI БӨЛҮМ. ЖАШ ЭКОНОМИСТ

97-сабак. Жомок кантип пайда болгон.....	6
98-сабак. Алданган карышкыр.....	7
99-сабак. Түлкү менен сүлөөсүн.....	9
100-сабак. Көк жылгаяк.....	11
101-сабак. Достук ушундайда билинет.....	12
102-сабак. Балаты.....	14
103-сабак. Түлкү менен карышкыр.....	15
104-сабак. Жыл башы болуу үчүн айбанаттардын талашы....	17
105-сабак. Арстан менен чычкан.....	18
106-сабак. Мактанчаак короз.....	19
107-сабак. Кырк амалдын бири.....	20
108-сабак. Келгиле табалы.....	21
109-сабак. Айбанаттардын талашы	22
110-сабак. Муну бил.....	23
111-сабак. Каз менен күчүк.....	24
112-сабак. Маймылча.....	25
113-сабак. Таранчы.....	26
114-сабак. Өзүң бил.....	27
115-сабак. Шайыр чарба.....	28
116-сабак. Убакыттан туура пайдалан.....	30

VII БӨЛҮМ. ИЛИМ ЖАНА ТЕХНОЛОГИЯЛАР

117-сабак. Култемир.....	31
118-сабак. Дөңгөлөк.....	33
119-сабак. Жылгаяк.....	34
120-сабак. Биринчи велосипед кандай пайда болгон.....	36
121-сабак. Телефон.....	37
122-сабак. Телефондогу сүйлөшүү.....	38
123-сабак. Биринчи автомобиль кандай болгон?.....	40
124-сабак. Жаңжал.....	41
125-сабак. Кагаздын тарыхы.....	42
126-сабак. Кагаз акчанын пайда болушу.....	44

127-сабак. Салаалардын аттары.....	45
128-сабак. Күн.....	46
129-сабак. Күн.....	47
130-сабак. Балапан учууну кантип үйрөндү?.....	48
131-сабак. Жөжөлөрүм ыры.....	50
132-сабак. Түлкү менен кумурска.....	51
133-сабак. Күн менен торгой.....	53
134-сабак. Жаз мезгили.....	54

VIII БӨЛҮМ. ТИЛ–УЛУТТУН СЫЙМЫГЫ

135-сабак. Эне тилим.....	55
136-сабак. Баарыбыздын майрамыбыз.....	56
137-сабак. Гүлүм апам.....	58
138-сабак. Апам иштен келгенде.....	59
139-сабак. Апа.....	61
140-сабак. Эң керектүү нерсе.....	62
141-сабак. Тилчи болуп алсамбы.....	64
142-сабак. Жашылдандыруу.....	65
143-сабак. Жалкоолук.....	66
144-сабак. Катуу айтпай уга турган кылып айт.....	67
145-сабак. Нооруз.....	68
146-сабак. Сүмөлөк.....	70
147-сабак. Не деш керек.....	71
148-149-сабак. Таятанынүйүндө.....	72
150-сабак. Билиминди сынап көр.....	74

IX БӨЛҮМ. ТАРЫХ КАЗЫНАЛАРЫ

151-сабак. Кыргыздар.....	76
152-сабак. Таңшый бер кыргыз комузу.....	77
153-сабак. Манас.....	78
154-сабак. Адамдар качан жаза башташкан.....	79
155-сабак. Шариктүү ручка.....	80
156-сабак. Афрасияб.....	81
156-сабак. Кокон шаары.....	82
157-сабак. Баш тамгасын өзүң тап.....	83
158-сабак. Абу Али Ибн Сина.....	84

159-сабак. Амир Темур.....	85
160-сабак. Сен албетте билесиң.....	86
X БӨЛҮМ. ИСКУССТВО ЖАНА МАДАНИЯТ	
161-сабак. Түстөрдүн сыйкыры.....	87
162-сабак. Наваий менен сүрөтчү.....	88
163-сабак. Улуу сүрөтчү.....	89
164-сабак. Бала менен сүрөт.....	90
165-сабак. Жакшылыктын кайтышы.....	91
166-сабак. Өзүнүкү жана өзгөнүкү.....	92
167-сабак. Ойлонуп, сөздү тап.....	93
168-сабак. Балдар ырлары.....	94
169-сабак. Бас-бас, бөбөгүм.....	95
170-сабак. Уяда.....	96
171-сабак. Балалык.....	97
172-сабак. Ким биринчи?.....	98
173-сабак. Гүлдөрдү ким жакшы көрөт.....	99
174-сабак. Күчүгүм.....	100
175-сабак. Сырдуу сака.....	101
176-сабак. Керемет учур.....	102
177-сабак. Эч ким, эч качан унутулбайт.....	103
XI БӨЛҮМ. БИЗДИН УКУКТАРЫБЫЗ	
178-сабак. Жолдо жүрүү эрежелери.....	104
179-сабак. Светофор.....	105
180-сабак. Алкыш алган балдар.....	106
181-сабак. Эрежени бузбайбыз.....	107
182-сабак. Жолдо жүрсөң, сак бол, эрежеге так бол.....	109
183-сабак. Паровоз.....	110
184-сабак. Кимдин уулу жакшы?.....	111
185-сабак. Карагат.....	112
186-сабак. Кезек күтүү.....	114
187-сабак. Коомдук жайда өзүн-өзү башкаруу.....	116
188-сабак. Колу ачык дыйкан.....	117

97-
сабакVI БӨЛҮМ. ЖАШ ЭКОНОМИСТ
ЖОМОК КАНТИП ПАЙДА БОЛГОН?

Балдар, жомокторду ата-бабаларыбыз эчак эле ойлоп табышкан. Адамдар, алгач ирет дүйнөнүн сырын билишпеген. Жаратылыштан коркушкан, алардын ээси бар дешкен. Ошондуктан, баары табышмактуу көрүнгөн да, сыйкырдуу жомокторду чыгарышкан.

Жомокто жез кемпир, жез тумшук дегендер, ажыдаар менен дөөлөр бар. Адамдарды сыйкырлап башка жандыкка айлантип коё турган сыйкырдуу булактар, сыйкырдуу таяктар болот. Аттарга канат бүтүп куштардай учат, куштар адамдарга айланып, карышкырлар кишиче сүйлөйт.

Адамдарга баары баш иет: күзгүлөр дүйнөнүн баарын көргөзөт, токмоктор жардам берип, ээн баштарды токмоктойт, курсак ачканда дасторкон өзүнөн-өзү түркүн тамак-ашка толуп тойгозуп коёт.

Ата-бабаларыбыз жапайы жаныбарларга аңчылык кылып, алардын жашоо -турмушун билишкен. Ар бирине мүнөздөмө берип, өзүнө жараша аларды адамдарга окшоштурушкан. Мисалы, түлкүнүн куулугун байкап, аны куу митайым адамдарга, карышкырдын жырткычтыгын билип, залым, жегич байларга, арстандын күчтүүлүгүн баалап, аны каардуу падышаларга окшоштурушкан. Ошолордон улам өздөрүнүн балдарына жомок чыгарып, айтып беришкен.

Макалды жаттап, маанисин чечмеле

Жомок курсакты тойгозбойт, акылды тойгозот.

ЗАТТАРДЫН АТЫН БИЛДИРГЕН СӨЗДӨР

Бизди курчап турган нерселердин бардыгы зат болот.

Заттын атын билдирген сөздөр ким? эмне? кимдер? эмнелер? деген суроолорго жооп берет.

Мисалы: ким? – апа, ата, Асел, Кубаныч, Ширин.

Эмне? – шаар, айыл, булут, жер, суу, төө.

Грамматикалык тапшырма

Тексттеги ким? эмне? деген суроого жооп берген сөздөрдү айтып бер.

АЛДАНГАН КАРЫШКЫР (аудио уктуруу)

98-
сабак

Илгери-илгери капчыгайлардагы коргул таштардын арасына бир түлкү ийин жасап алат. Анда көп жылы жашап, тар ийинге эч ким каттабаптыр.

Бир күнү күн аябай суук болот. Түлкү ийинден чыгып, тамак издеп жойлоп жөнөйт. Ал кетээри менен ачка, кылжыйган, бир карышкыр түлкүнүн келишин күтүп, ийинге жатып алат.

Түлкү жолу болуп курсакты кампайта тойгузуп, кечке жуук ийинге келди. Караса, карышкырдын изи, дароо ойлоно калды. «Эгер карышкыр болсо, мени соо койбойт, амал табайын», деди.

Ийиндин оозунан алынын бардыгынча:

– Ийиним, ийиним! Барсыңбы, мен келдим, – деп обон

сала кыйкырды. Карышкыр болсо, «чоң жырткыч айбан келген экен», деп былк этпей дымып калат.

Түлкү дагы чыйкылдады:

– Ийиним, ийиним! Сен соо эмессиң го, келгенимде жооп берүүчү элең, ал кайратың кайда кеткен!

Карышкыр түлкү экенин билгенден кийин:

– А-у, а-уу! – деп обон сала күркүрөп жооп берет.

Түлкү болсо, карышкырдын бар экенин билип:

– Ошентип бая эле айтпайсыңбы, мен карга оонап, тазаланып келейин! – деп шылтоолоп туруп, жылт коёт. Ач көз акмак карышкыр эми тоём деп тилин салаңдатып, түлкүнүн келишин күтүп жата берет.

Суроолорго жооп бер

1. Жомок сага жактыбы?
2. Түлкү кандай жаныбар?
3. Ач көз карышкыр кимге алданыптыр?
4. Жаныбарлардын мүнөзүн адамдар менен салыштыруу мүмкүнбү?

ЖАНДУУ ЗАТТАРДЫ ТУЮНДУРГАН СӨЗДӨР

Жандуу заттарга адамдар жана жан-жаныбарлар кирет. Адамдарга **ким?** **кимдер?** деген, ал эми жан-жаныбарларга **эмне?** **эмнелер?** деген суроо берилет.

Мисалы: окуучу, окуучулар, куш, куштар.

Грамматикалык тапшырма

Жомоктогу каармандарга кандай суроо берилет?

Топтордо иштөө. Биринчи топ ким? экинчи топ эмне? деген суроолорго жооп берген сөздөрдү катыштырып сүйлөм түзгүлө.

ТҮЛКҮ МЕНЕН СҮЛӨӨСҮН

99-
сабак

Түлкү суу жээктеп келе жатса, алдынан Сүлөөсүн чыгат.

– Саламатсыңбы, Түлкү? – дейт Сүлөөсүн.

– Саламатчылык, Сүлөөсүн.

– Ай-ий, сенин териңдин жакшынакайын карачы. Ушундай жалтырак болуу үчүн сен эмне кыласың?

– Эчтеке деле кылбайм. Мен жасаганды сен деле жасайсың.

– Кантип? Үйрөтчү!

– Үйрөтөм, – деди Түлкү ичинен күлүп. – Тиги музду көрдүңбү? Ошого барып жат. Күнү-түнү турбай жатсаң, мендей жалтырак болуп каласың...

Сүлөөсүн сүйүнүп кетип, музга барып жатат. Жатып тоңуп калат.

– Ой Түлкү, Түлкү! Мен үшүп кеттим!

– Жат, жат! Жалтырак болосуң!.. Териң калыңдап, жүнүң жалтырак болот!..

– Ой, Түлкү, Түлкү, чыдабай баратам...

– Чыда, чыда...

Сүлөөсүн чыдабай кетип, тура калып жүгүргүсү келди. Бирок муздан ажырай албады. Көрсө, куйругу музга тоңуп калыптыр. Сүлөөсүн бардык күчү менен жулкунат. Куйругу үзүлүп кетет. Ошентип, куйруксуз качып жөнөйт.

Ошондон бери бардык сүлөөсүндөрдүн куйругу кыска болуп калыптыр.

Суроолорго жооп бер

1. Түлкү сүлөөсүнгө эмне деди?
2. Куу түлкүнүн сөзүнө ишенген Сүлөөсүнгө кандай баа бересиң?
3. Түлкү эмне үчүн ичинен күлдү?

Грамматикалык тапшырма

Жомоктогу заттын атын билдирген сөздөрдү таап, аларга суроо бер.

«Улантып кет» оюну

Ким? деген суроого жооп берген сөздөрдү айтуу менен оюнду улант.

Сүрөттөргө суроо бер. Аларды катыштырып сүйлөм түз.

Сөз	Сүйлөм
Чоң эне	Чоң энем мага жомок айтып берди.
?	?
?	?

КӨК ЖЫЛГАЯК (Аудио уктуруу)

100-
сабак

Көл үстүндө көкмөк көк жылгаяк,
Бара жатат анда эл абайлап.
Эл артында мен да бара жатам,
Шылдың болуп калбайын деп,
Башты жерге салбайын деп, көк жылгаяк,
Көк жылгаяк ээй, көк жылгаяк.

Кандай сонун табияттын кышындагы,
Карарган жер жамыныптыр аппак карды.
Табияттын кызыгына терең батып,
Унутупмун таптакыр, унутупмун таптакыр, жылгаякты,
Жылгаякты ээй, жылгаякты.

Пайдаланып оңунан көк жылгаяк,
Буттан тартты, жерде калдым мен чалкалап.
Мотурайган, татынакай, боорукер кыз,
«Тура кой» – деп колдон тартты,
«Тура кой» – деп колдон тартты, жайды сурап,
Жайды сурап ээй, жайды сурап.

Суроолорго жооп бер

1. Көк жылгаяк деген эмне?
2. Бала эмнеден коркуп келе жаткан?
3. Сен жылгаяк тепкенсиңби?

Ким?	Эмне?
Бала, кыз, ...	Муз, кыш, ...
?	?

Түлкү, кемчет, каман үчөө алыска саякатка барууну чечишти. Токой аралап, тоо кыдырып, жер көрмөк болушту. Алар чогулуп алып, жолго чыгышат. Жүрүп отурушуп, чоң өзөнгө кабылышты. Кичинекей гана көпүрө бар экен. Ал көпүрөдөн үчөө бирдей өтө албайт эле. Ошондуктан бир-бирден өтмөк болушту.

— Сен биринчи өт, кемчет, — деди каман. — Сени улуу деп сыйлап жатабыз!

— Туура! Ырас эле, кемчет биринчи өтсүн, — деп түлкү анын сөзүн коштоп кетти. Кемчет көпүрөдөн өткөндө араң турган чыбыктар сынып кетип, сууга күп дей түштү.

— Кокуй ий, кокуй! — деп жиберди түлкү чыйпылыктап, — каман, сен сууга секир, кемчетти куткарып чык! Сууга тумчугуп кокус өлүп калып жүрбөсүн! Тез, бай болгур, тез!

— Өзүң секир! — деп коркулдады каман.

— Мен токтоосуз эле секирер элем, бирок өпкөмө суук тийгизип аламбы, деп корком!

— Ыракмат, достор! Өзүм эптеп чыгам! Мен сүзгөндү билет эмесминби, — деди кемчет. Көпүрөнүн алдынан кемчет жээкке чыкты, жөтөлүп, силкинип койду.

— Бали, абдан сонун болду! — деп кубанды түлкү менен каман.

— Жүр кеттик, мындан ары!

— Жо-ок, жок, мен эми силер менен эч жакка барбайм! — деп кемчет кесе жооп кайтарды.

Суроолорго жооп бер

1. Эмне үчүн кемчет алар менен саякатты улантуудан баш тартты?
2. Сен кемчеттин ордунда болсоң эмне кылмак элең?
3. Чыныгы дос кандай болот?

Макалды жаттап, маанисин чечмеле

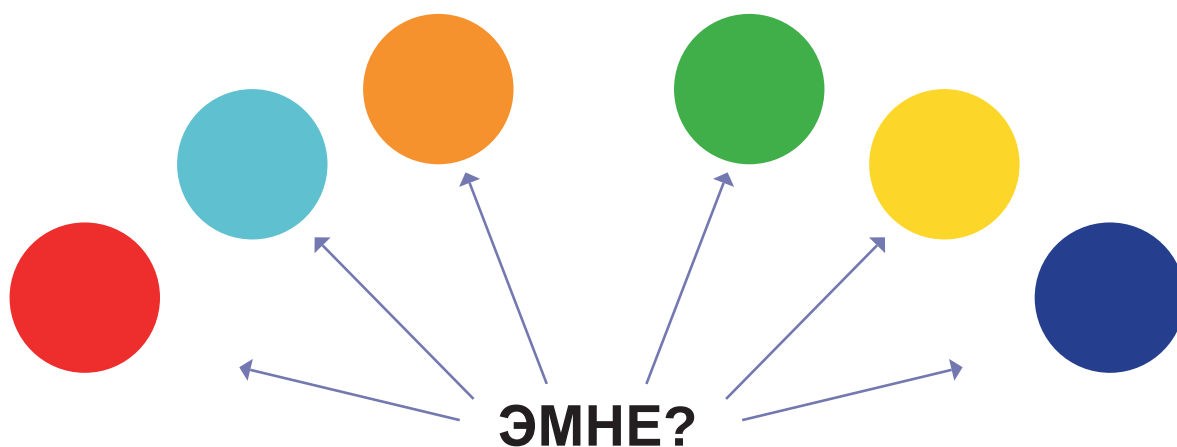
Адамга таандык мыкты дөөлөт – достук.

Билимден өткөн досуң жок.

Грамматикалык тапшырма

Эмне? деген суроого жооп берген сөздөрдү айтып бер.

102-
сабак

БАЛАТЫ

Токой, тоонун этеги,
Жүрү, балдар, жетели.
Тобурчагы толтура,
Терсек себет жетеби.

Жайы-кышы карачы
Жашыл токой арасы.
Жаңы баскан баладай,
Жакшынакай балаты.

Эй, балаты, балаты,
Алып үйгө барсамбы?
Кооз мончок тагынтып,
Сени багып алсамбы?

Гүлмира Рысбаева

Суроолорго жооп бер

1. Тобурчактарды эмнеден теребиз?
2. Балатыны качан кооздойбуз?
3. Бала балатыга эмне деп жатат?

Топтордо иштөө.

Жандуу заттар	Жансыз заттар
Түлкү, ит, сүлөөсүн,...	Асман, муз, балаты, карагай,...

Макалды жаттап, маанисин чечмеле

Кыш азыгын жайда камда.

ТҮЛКҮ МЕНЕН КАРЫШКЫР

103-
сабак

Түлкү курсагы кынжыйып ачка келе жатып, жолунда жаткан койдун куйругун көрө калып, шилекейи чууруп жакын барды. Куу түлкү абайлап карап, куйруктун астындагы капканды байкап калды. Кетейин десе май куйруктан көңүлүн үзө албайт, а куйрукту сугунайын десе капканга түшөт. Алыс узап кетпей, айланчыктап жүрө берет. Аңгыча тиги дөбөдөн карышкыр көрүнө калды. Жолу болбой, таң азандан бери ачка, араң басып келе жатыптыр.

Түлкү калп эле жагынып:

– Ээ досум, кайда жүрөсүң көрүнбөй. Акыбалың начар го. Сага койдун куйругун жедирип, бир тойгузайын деп, келер жолунду күтүп отурам, – дейт.

Койдун куйругу дегенде карышкырдын көзү жайнай түштү. Түлкү капкан үстүндө куйрукту көрсөтүп, март, берешен болуп: – Ал, же, досум. Сенин ачка жер кезип жүргөнүңдү сезгем,– деп жатты.

Бул оңой табылган оокатка сүйүнгөн карышкыр шап куйрукка жетип, дагы ойлоно калды.

– Ээ түлкү досум, өзүң эмнеге жебей турасың?

– Ээ досум, бергенди жей бербейсиңби? Азыр рамазан айы. Мен орозомун. Мага көңүл бөлбөй эле жей бер эми,– дейт түлкү жойпуланып.

Аңкоо карышкыр куйрукту жетип тиштегенде, капканга түшүп калып, жаны көзүнө көрүнүп, каңкылдап жиберди.

Оозундагы куйрук үч-төрт кадам алыс учуп кетти. Куйрукка жетүүнүн айласын таппай отурган түлкү өзү ойлоп тапкан амалына ыраазы болуп, карышкырдын маңдайына отуруп, олжосун жей баштады.

Суроолорго жооп бер

1. Түлкү кандай жаныбар?
2. Карышкыр эмне себептен капканга түшүп калды?
3. Түлкүнүн жоругун кандай деп ойлойсуң?

«Күзөтчү тамга» оюну

«Б», «Т» тамгалары менен башталган ким? деген суроого жооп берген сөздөрдү айтуу менен оюнду улант.

Жаңылмачты жатка айт.

Көп карышкыр

Көк карышкырды талап,

Көк карышкыр

Көп карышкырды кабат.

ЖЫЛ БАШЫ БОЛУУ ҮЧҮН АЙБАНАТТАРДЫН ТАЛАШЫ

104-
сабак

Илгери-илгери Адам ата жаралып, жыл эсебин атоо тууралуу ойлонот экен. Ар бир жылды жаныбарлардын аты менен атоону чечет. Ал оюн жаныбарларды чакырып алып айтат. Жарыя боюнча он үч жаныбар келет. Үй жаныбарынан алтоо, талаа жаныбарынан алтоо, суу жаныбарларынан бирөө. Ким таң аткыча уктабай күндүн нурун биринчи көрсө ошол жыл башы болот деп шарт коёт. Төө уктабай отуруп таң атарда уктап калат. Аңгыча мен биринчи көрдүм деп чычкан чыйпылдайт. Көрсө, ал төөнүн үстүнө чыгып алган болот. Ошентип чычкан жыл башы болот. Адам ата өз сөзүндө турат. Тизилип тургандардын акырында доңуз жыл аягы болуптур.

А баягы уктабай таң аттырган төөгө бир дагы жыл аты тийбей, куру калган экен.

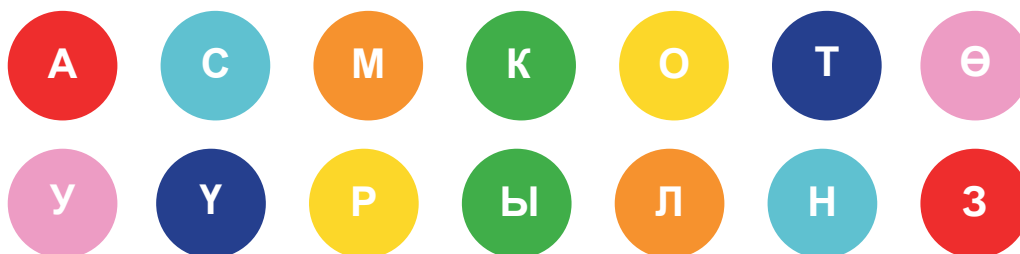
Суроолорго жооп бер

1. Чычкан туура кылдыбы?
2. Эмне үчүн төөнү чыгарып салды?
3. Жылдын аталыштарын ирети менен айт.

«Чачылган тамгалар» оюну.

Эмне? деген суроого жооп берген сөздөрдү тап.

Макалды жаттап, маанисин чечмеле

Ынтымак бар жерде ырыс бар.

АРСТАН МЕНЕН ЧЫЧКАН

Арстан уктап жаткан. Чычкан акырын үстүнөн жөргөлөп бараткан эле. Арстан ойгонуп кетип чычканды кармап алды. Чычкан арстанга: «Мени коё берсең, сага бир жакшылык кылам», – деп жалынды. Чычкандын жакшылык кылам дегенине арстан күлүп, аны коё берди.

Бир күнү аңчылар арстанды кармап алып, жыгачка таңып коюшту. Чычкан арстандын күрүлдөгөнүн угуп, чуркап келип, арканды кырчып таштады да, «Билесиңби, мен жакшылык кылам десем, сен күлдүң эле. Мына чычкандын да колунан жакшылык келет», – деди.

Суроолорго жооп бер

1. Эмне үчүн арстан чычканга ишенбеди?
2. Чычкан арстанга кантип жардам берди?
3. Жакшылыкка жакшылык дегенди кандай түшүнөсүң?

Грамматикалык тапшырма

Тексттеги эмне? деген суроого жооп берген жандуу заттарды айтып бер.

МАКТАНЧААК КОРОЗ

106-
сабак

Каккылап короз канатын,
Кабарлайт таңдын атканын:
– Унутуп коюп окууну,
Уят го уктап жатканың.

Актан да чочуп ойгонду,
Ал окуусун ойлонду.
Алкап жатты ичинде,
Аны ойготкон корозду.

«Ойготтум, – деп, – Актанды», –
Койкондоп короз мактанды.
Короздор менен чокушуп,
Мойнунда жүнү аз калды.

Суроолорго жооп бер

1. Короз жөнүндө эмнелерди билесиң?
2. Ал эмне деп мактанды?
3. Үй канаттууларын айтып бер.

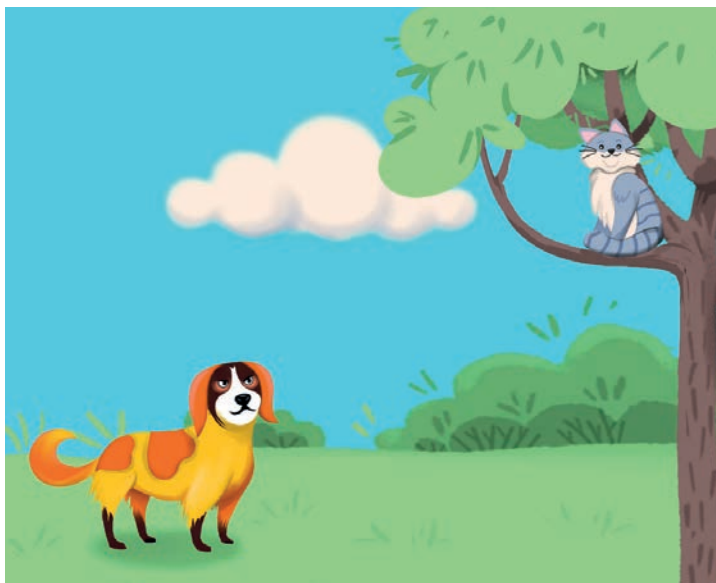
Грамматикалык тапшырма

Ким? эмне? деген суроого жооп берген сөздөрдү айтып бер.

Ит менен мышык бир үйдө жашаса да ынтымагы жок экен. Бир күнү ит короодо кой-козуларды карап, алардын бир жерде чөп жеп, бир буюмдан суу ичкенин көрүп, мышык экөө да ынтымактуу болууга сүйлөшүшөт.

Алар жай ичи ынтымактуу болушат. Мышык ар өнөрлөрүн итке үйрөтөт. Жай өтүп кыш мезгили келет. Кышында ит кечке үй кайтарып келсе, мышык үйдө жатат. Ит келсе ага тамак да, жылуу төшөк да калбай калат. Анын кыжыры келип мышыкты чапчып жиберет. Мышыктын кыжыры келип иттин бетин бир чапчыйт. Экөө короодо кубалашат. Мышык короодогу чоң дарактын үстүнө чыга качат. Ошондо ит мышыкка: экөөбүз ынтымактуу жүргөндө көп өнөрлөрүңдү үйрөттүң эле, эмне үчүн бул өнөрүңдү үйрөтпөдүң? – дейт. Анда мышык бир күн экөөбүз баары бир урушуп кетсек, мени кууп жетип жеп коёруңду билгенмин дейт. Мышыктын кырк амалы бар дечү эле, ошол амалдын бири турбайбы дейт.

Суроолорго жооп бер

1. Мышык менен ит кантип ынтымактуу болуп калышты?
2. Эмнеге иттин кыжыры келди?
3. Мышык менен иттин урушуна эмне себеп болду?

Эки топко бөлүнүп, ким? эмне? деген суроого жооп берген сөздөрдү айтуу менен билимиңди сынап көр.

КЕЛГИЛЕ ТАБАЛЫ

108-
сабак

Кагазга өч бир жандык,
Бар экенин укканмын.
Окуй албай кыйналдым,
Кылары ушул чычкандын.

Бирок балдар көп эле,
Шылтай бербей чычканга.
Издешсеңер табылар,
Башындагы үч тамга.

_____ ма
_____ кулдай
_____ гак
_____ сант
_____ жун
(к . .)

_____ гак
_____ гылчак
_____ ганат
_____ ма
_____ ты
(ж . . .)

Суроолорго жооп бер

1. Бул жерде жашырылган сөздөрдү тап.
2. Аларга суроо бер.
3. Өзүң да ушундай сөздөрдү табууга аракет кыл.

ЖАНСЫЗ ЗАТТАРДЫ ТУЮНДУРГАН СӨЗДӨР

Жансыз заттарга жер, суу, тоо-таш, өсүмдүктөр, буюмдар жана башкалар кирет. Жансыз заттардын баарына **эмне?** деген суроо берилет.

Мисалы: Асман, дарак, чайнек ж.б.

«Ким эпчил» оюну.

Жансыз заттарга сөз айтуу менен оюнду улант.

Уй, ат, ит — өздөрүнүн кимисин ээси жакшы көрөрүн талашышат.

— Албетте, мени, — деди ат. — Анткени буурусун менен маласын тартып берем. Токойдон отун алып келем. Өзү болсо мени минип алып, каалаган жагына барат. Менсиз анын күнү өтпөйт!

— Андай эмес, ал мени өзгөчө жакшы көрөт, — деди уй.

— Мен анын бүтүндөй үй-бүлөсүн сүтүм менен багам!

— Жок, мени, — деди ит ырылдап. — Мен анын бардык мал-мүлкүн кайтарып берем!

Эртеден бери алардын талашын угуп турган кожоюн акырын басып келди да, мындай деди:

— Болбогон талашыңарды койгула. Силердин ар бириңер өз кызматыңар менен баалуусуңар, ошон үчүн мага керексиңер!

Константин Ушинский

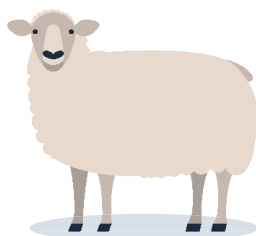
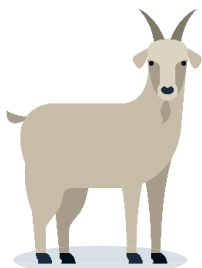
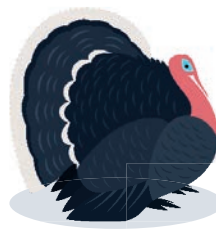
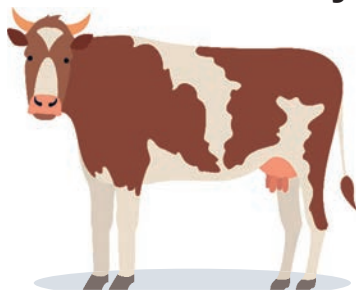
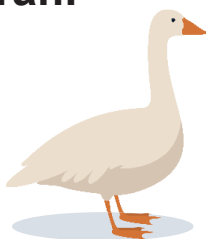
Суроолорго жооп бер

1. Айбанаттар эмне үчүн кожоюнуна жакын болулары келишет?
2. Кожояндун айткан сөзүн кандайча түшүндүң?
3. Үй жаныбарлары менен жапайы жаныбарлардын айырмасы эмнеде?

Грамматикалык тапшырма

Жомоктогу эмне? деген суроого жооп берген сөздөрдү тап.

МУНУ БИЛ

110-
сабак

Бул жаныбар боздойт,
Ошондуктан төө дейт.
Муну болсо уй дейт,
Ал боздобойт, мөөрөйт.

Сазда чардар бакалар,
Чегиртекелер чырылдайт.
Аары, чымын ызылдап,
Балыктан үн угулбайт.

Каман, чочко коркулдайт,
Буларга эч ким далбайт.
Козу-улагын ээрчитип,
Кой-эчкилер маарайт.

Каркыралар, турналар,
Көк бетинде кыйкуулайт.
Балапандар, жөжөлөр,
Жем талашып чыйпылдайт.

Суроолорго жооп бер

1. Чыгармада канча жаныбар, канча куштун аты аталыптыр?
2. Алардын кайсыларын көргөнсүңөр?
3. Сабакты мыкты билген жана билбеген баланы кандай атасак болот?

Күлкүлүү жоруктар

- Ата, шоколад жегин, келип турабы?
- Жок.
- И-и, эми сен менден ушинтип сурап көрчү!

Грамматикалык тапшырма

Ырда жандуу заттарды билдирген сөздөр барбы?
Болсо алар кайсылар? Аларга суроо берип көрчү.

111-
сабак

КАЗ МЕНЕН КҮЧҮК

Күчүктүн аты Арстан эле. Ал күндүз үйдүн түбүндө уктап жаткан. Ал кичинекей күчүк эле. Анын жанына узун моюн каз келди да, «карк, карк» деп кыйкырып жиберди. Каздын үнүн угуп Арстан ойгонуп кетти да, «Ав, ав, ав» деп үрүп, анан тура калды. Күчүктүн бул жерде экенин Узун моюн каз байкаган эмес, ошол үчүн ал чочуп кетти. Үйдүн артында көлмөк бар эле. Каз көлмөккө түшө качты.

Казды кубалап бараткан Арстан анын артынан көлмөккө түштү. Каз көлмөккө кирди да сүзүп кетти. А күчүк көлмөктө сүзө алмак беле. Көлмөккө чөгө баштады. Узун моюн каз аны көрүп, кайрылып келди да, жонунан тиштеп, сыртка сүйрөп чыгарды.

Өзүн өлүмдөн алып калган Узун моюн казга Арстан аябай уят болду.

Суроолорго жооп бер

1. Арстан деп эмнени айтып жатат?
2. Узун моюн кантип жардам берди?
3. Күчүк эмнеге уят болду?

Табышмак

Адамдардын чын досу, айбандардын ичинен.

Грамматикалык тапшырма

Тексттен эмне? деген суроого жооп берген сөздөрдү тап.

МАЙМЫЛЧА

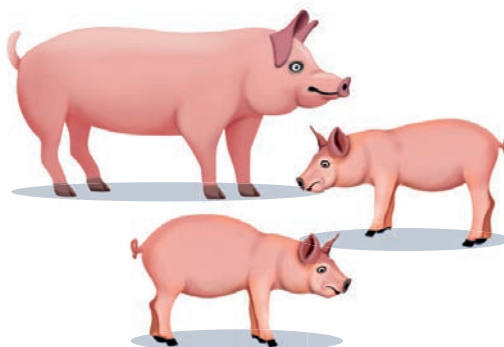
112-
сабак

Жандыктардын балдары
Бир топ, бир топ санасаң.
Музоо, кулун, бөлтүрүк,
Күчүк, тайлак, балапан...

Бул тизмени нарыга
Дагы узартып көрөлү.
Калтырбайлы унутта
Мый, торопой, жөжөнү.

Керте дешет илгертен,
Бала кезин кериктин.
Эсебиңе кошо жүр,
Чаарчыгын эликтин.

А баласы маймылдын,
Башыңды эгер маң кылса,
Сөздүктөрдөн издебе,
Анын аты — МАЙМЫЛЧА.

Токтосун Самудинов

Суроолорго жооп бер

1. Ырда кайсы жаныбарлардын балдары берилген?
2. Сен дагы кайсы жаныбарлардын балдарын билесиң?
3. Өзүң билбеген кайсы жаныбардын баласын билдиң?

Грамматикалык тапшырма

Төмөндө жаныбарлардын балдары жазылган. Алардын энелери эмне деп аталат?

Жаныбарлардын балдары	Энелеринин аты
Музоо, торпок	Уйдун баласы
Бөлтүрүк	?
Тайлак	?
Мый	?
Торопой	?

113-
сабак

ТАРАНЧЫ

Илгери-илгери канаттуулардын падышасы өзүнө өзгөлөрдө жок бир керемет шаар курдургусу келет. Бул оңой иш эмес эле да. Ошондуктан ааламга жар салып, канаттуу куш аттуулардын баарына кабар жиберет. Кеп-кеңеш, жардам-көмөк сурайт. Моюн толгоп келбегендерин жазага тарттырат. Келип алып, кыйноо-кыстоого чыдабагандары качат. Кармалгандары жан чыдагыс азаптарга кабылат. Кыскасы, эки канатын эркин кагып, көк майсандуу чөп менен ак булуттуу көгөргөн көктүн ортосуна сайран курган куштарга караңгы түн түшөт.

Шаар курулушу ондогон жылдарга созулат. Качкын-бозгундар көбөйө бергендиктен, залым падыша канаттуулардын шыйрактарына кишен, тушамыш салат. Качып чыккандар азаят. Бирок ошолордун ичинен таранчы чымчык баарына кайыл болуп, тушамышы менен качып кетет. Адамдар жашаган жерден башпаанек издеп, биротоло байырлап калат. Башка канаттууларча арыштабай, кош аяктап секирип калганы ошондон дешет.

Суроолорго жооп бер

1. Канаттуулардын падышасы кандай шаар курдурмак болот?
2. Качууга аракет кылган куштарды кантип алып калды?
3. Таранчы кантип кутулду?

«Улантып кет» оюну

Эмне? деген суроого жооп берген сөздөрдү айтуу менен оюнду улант.

таранчы

бүркүт

булбул

тоту куш

ӨЗҮҢ БИЛ

114-
сабак

1. Атың болсо качанаак,
Айтканыма ишен:
Салып койсоң узабайт
Кош бутуна ...

3. Эне тилди ардактап,
Сөздү кылдат урунсак.
Ээр токуйт жылкыга,
А өгүзгө ...

2. Колу жөндөм адамга
Керек нерсе эң эле.
Чоң ийне деп айтпагын,
Анын аты ...

4. Көп иш тиксе колдорун,
Өйкөйт го деп ойлоп,
Таап бердим андыктан,
Чоң энеме ...

Колдонулуучу сөздөр: Оймок, ыңырчак, темене, кишен.

Суроолорго жооп бер

1. Түшүп калган сөздөр жөнүндө уккансыңбы?
2. Сүрөттөгүлөрдү каерде көргөнсүң?
3. Кыргыздын кандай улуттук буюмдарын билесиң?

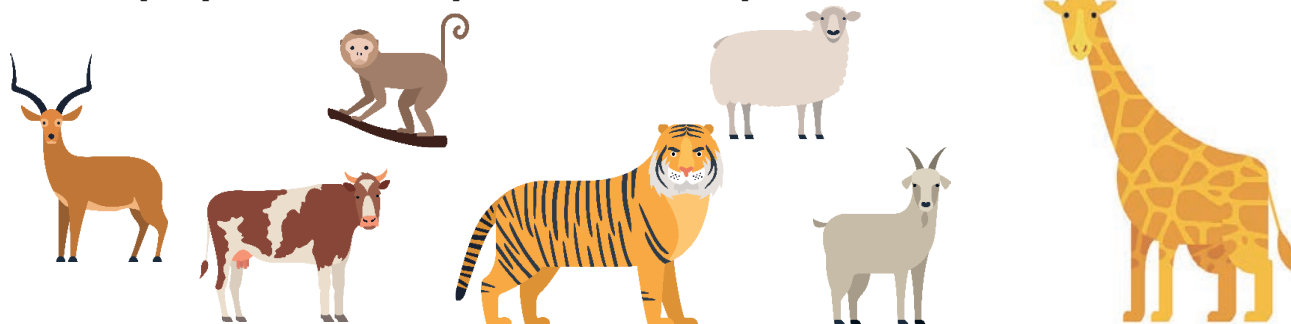
ЖАҢЫЛМАЧ

Маң-маң кашка коюм,
Бешөө беш башка коюм.
Тиши ушак коюм,
Буту тушак коюм.

Сүрөт менен иштөө

Сүрөттүн негизинде эмне? деген суроого жооп берген сөздөрдү катыштырып текст түз.

Адам баласынын жашоосу үчүн үй жаныбарларынын пайдасы өтө чоң. Анткени алар бизди азык заттар менен камсыздайт.

Уй бизге сүт, эт берет. Анын сүтү кальцийге өтө бай. Ошондуктан ар күнү эрте менен бир стакандан сүт ичүүнү унутпа. Себеби ал сөөктүн бекем болуусуна жардам берет.

Ошондой эле уйдун сүтүнөн май алынат. Сүтүнөн айран, сүзмө, курут даярдалат.

Эчкинин сүтү да ден соолукка өтө пайдалуу. Анда витаминдер көп. Ошондуктан эчкинин сүтүн жаш бөбөктөргө көп ичиришет. Эчкинин жүнүнөн болсо ар түрдүү кийимдер токулат.

Койдон көбүнчө эт жана жүн алынат.

Бээнин сүтү ички организм үчүн дары иретинде колдонулат. Май, июнь айларында бээнин сүтүн ичүү өтө жагымдуу. Ал ички организмди тазалайт. Ошондой эле анын сүтүнөн кымыз даярдашат. Кымыз суусундук иретинде да ичилет.

Төөдөн болсо сүт, эт, жүн алынат. Төөнүн сүтүнүн дарылык касиети өтө көп. Ал боор ооруларын айыктырат.

Ар бир жаныбардын өз орду бар. Алар биз үчүн кызмат кылышат. Аларга камкордук кылуу үчүн атайын убакыт керек.

Суроолорго жооп бер

1. Үй жаныбарларын эмне үчүн багабыз?
2. Дагы кайсы үй жаныбарларын билесиң?
3. Кайсы үй жаныбары сага көбүрөөк жагат?

**дарылык
касиети**

**келтирген
пайдасы**

**ҮЙ
ЖАНЫБАРЛАРЫ**

Топторго бөлүнүп, адамдарга, жандуу жана жансыз заттарга сөз таап, алардан текст түзгүлө.

116-
сабак

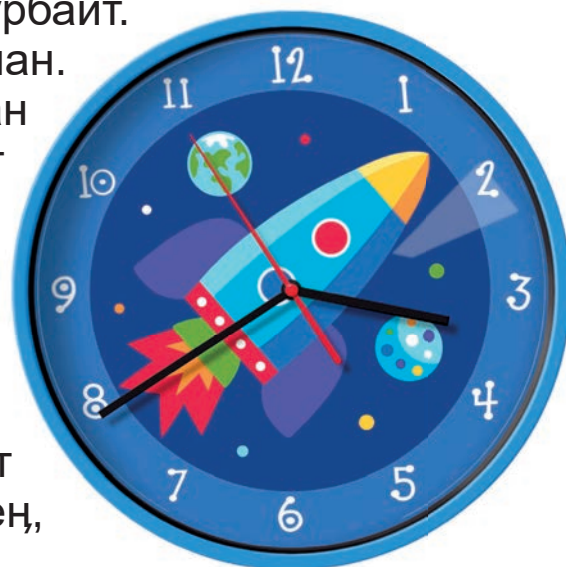
УБАКЫТТАН ТУУРА ПАЙДАЛАНУУ

Убакыт эч качан токтоп турбайт. Ошондуктан андан туура пайдалан. Элибизде: «Убакыт зымырап учкан куш» – деген сөз бар. Ал учат да кетет. Сен убакыттан туура пайдаланасыңбы?

Мектептен келгенден кийин убактыңды бекерге сарптаба. Ата-энеңе жардам бер. Өзүң кызыккан ийримге катышууну унутпа. Чет тилдерин үйрөн. Канча тил билсең, ошончо дил билесиң.

Спорт – бул ден соолуктун булагы. Спорттун сага жаккан түрү менен машыгууга атайын убакыт ажырат.

Убакыт бул – өмүр. Убакыттан туура пайдаланбасаң, өмүрүңдү бекерге өткөргөн болосуң.

Суроолорго жооп бер

1. Сен убактыңды кандай бөлүштүрөсүң?
2. Убактым жетпеди деп өкүнгөнсүңбү?
3. Кайсы ийримдерге катышасың?

Макалды жаттап, маанисин чечмеле

Убакытты туура пайдалана алуу – эң чоң ийгилик.

«Сөздөн сөз жаса» оюну

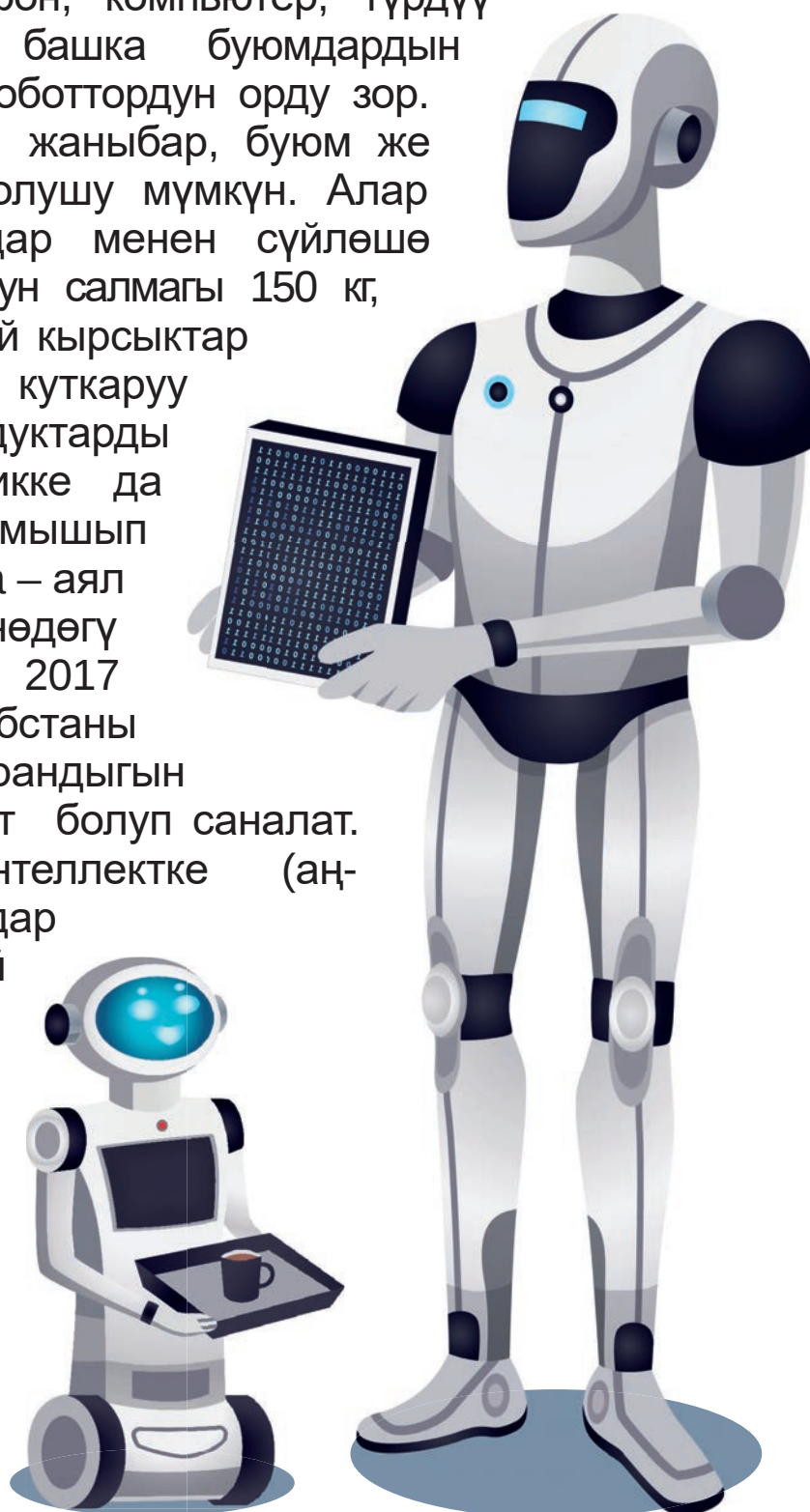
VII БӨЛҮМ. ИЛИМ ЖАНА ТЕХНОЛОГИЯЛАР КУЛТЕМИР

117-
сабак

Балдар, Култемир жөнүндө уктуңар беле? А роботтор жөнүндөчү? Роботтун кыргызчасын Култемир десек туура болот. Алар биздин жардамчыбыз, оор иште көмөкчүбүз болушат. Бүгүнкү күндө автомобилдерди чогултуу, темир ээритүү, телефон, компьютер, түрдүү үй-тиричилик жана башка буюмдардын тетиктерин жасоодо роботтордун орду зор.

Роботтор механизм, жаныбар, буюм же адам көрүнүшүндө болушу мүмкүн. Алар өз ара жана адамдар менен сүйлөшө алышат. Atlas роботунун салмагы 150 кг, бою 188 см. Ал табигый кырсыктар маалында адамдарды куткаруу үчүн түрдүү тоскоолдуктарды басып өтүп, бийиктикке да колдору менен тырмышып чыкканды билет. Sofia – аял көрүнүшүндөгү дүйнөдөгү эң акылдуу робот. 2017 жылы ал Саудия Арабстаны мамлекетинин жарандыгын алган биринчи робот болуп саналат. Sofia жасалма интеллектке (аң-сезимге) ээ, адамдар менен кадимкидей маектешет, күлөт, кайгырат, сезимдерин 60 түрдүү ыкмада билдире алат. Жакын келечекте роботтор адамзат коомунун ажырагыс бөлүгүнө айланаары шексиз.

Суроолорго жооп бер

1. Култемир жөнүндө эмнелер билдиң?
2. Култемир сенде болсо эмне кылмаксың?
3. Өзүң дагы робот жасайт белең?

ЗАТТАРДЫН КЫЙМЫЛ-АРАКЕТИН БИЛДИРГЕН СӨЗДӨР

Заттын кыймыл-аракетин билдирген сөздөргө **эмне кылды?**, **эмне кылып жатат?**, **эмне кылат?** деген суроолор берилет.

Мисалы: Ойноду, окуп жатат, ойнойт.

Сүрөт менен иштөө

Сүрөттөргө сүйлөм түз. Кыймыл-аракетти билдирген сөздөрдү айтып бер.

дөңгөлөк

118-
сабак

Биз күндөлүк турмушта пайдаланган буюмдардын, техниканын түрлөрүн, атүгүл бүтүндөй транспорт каражаттарын дөңгөлөксүз элестетүү мүмкүн эмес. Адамдын отту алышы, ок-жааны ойлоп табышы анын эң улуу ачылышы эсептелет. Ал эми дөңгөлөктүн ойлоп табылышы адамзаттын көп кылымдык тарыхындагы эң чоң ачылыштардын бири болуп саналат. Археологдордун (тарыхчылардын) айтымында, биринчи дөңгөлөктөр мындан 3000-5000 жыл мурда бронза кылымында жаратылган. Ал кездерде адамдар металлдарды казып алып, ээритүүнү, андан түрдүү тиричилик буюмдарын жасаганды билишкен. Кызыгы, биринчи дөңгөлөктөр ылайдан түрдүү карапа идиштерди жасоо максатында пайдаланылган. Кийинчерээк дөңгөлөктөр арабанын пайда болушуна, адамдардын оорун жеңилдетүүгө кызмат кыла баштаган. Бүгүнкү күндө дөңгөлөктүн заманбап түрлөрү абдан көп.

Суроолорго жооп бер

1. Биринчи дөңгөлөктөр качан пайда болгон?
2. Алар эмнелерден жасалган?
3. Азыркы күндө дөңгөлөктөр эмнелерге коюлат?

Грамматикалык тапшырма

Тексттеги кыймыл-аракетти билдирген сөздөрдү айтып, аларга суроо бер.

Үлгү: Жаратты – эмне кылды?

ЖЫЛГАЯК

Тебебиз жылгаяк,
Тамандар сыйгалак.
«Тентектер» дегенсип,
Теребел жылмаят.

Жалгыздан, экиден,
Чиркешип жетиден,
Кайрадан тебебиз,
Кайгысыз каткырып.

Жылгаяк – жакшы оюн,
Жалпыга жакчу оюн!
Көңүлдү көтөргөн
Көк музу... бах, сонун!

Тебишет жылгаяк
Тээ бийик секиден.
«Бол, бол», – деп шаштырып,
Жыгылса бат турат.

Кечки шам күйгөндө,
Асманда Ай тийгенде,
Кыйылып, кылчактап,
Кетебиз үйлөргө.

Байтемир Асаналиев

Суроолорго жооп бер

1. Силер да жылгаяк тебесиңерби?
2. Кышкы оюндар эмнеси менен кызык?
3. Балдар кантип жылгаяк тээп жатышты?

Эмне кылды? деген суроого жооп берүүчү сөздөр

Биз сүйлөп жаткан учурдан мурда болуп өткөн кыймыл-аракетти билдирген сөздөргө **эмне кылды?** деген суроо берилет. **Мисалы:** Апам таттуу тамак жасады

Сүрөт менен иштөө

Сүрөттүн негизинде эмне кылды? деген суроого жооп бер.

120-
сабак

БИРИНЧИ ВЕЛОСИПЕД КАНДАЙ БОЛГОН?

Биринчи велосипед 1817-жылы жасалган. Анын рамасы, эки жыгач дөңгөлөгү, чакан отургучу жана рулу гана бар эле. Алдыга жүрүү үчүн бут менен түртүү керек болгон. Ошон үчүн аны жүгүрүү машинасы деп да аташкан. Велосипед мингенди билбей тургандар үчүн «Жүгүрүү машинасы» азыр да иштеп чыгарылат экен.

«Укмуштар китебинен»

Суроолорго жооп бер

1. Биринчи велосипед кандай болгон?
2. Сен да велосипед минүүнү билесиңби?
3. Велосипед бизге кандай жардам берет?

Грамматикалык тапшырма

Велосипед сөзүн катыштырып сүйлөм түз.

Үлгү: Медет велосипед мингенди үйрөндү.

ТЕЛЕФОН (аудио уқтуруу)

121-
сабак

Сагынганда байкемдин
Үнүн угам алыстан.
Кабарлаштым эжеме
Тигил Ак-Суу тараптан.

Кайырма:

Ал-ло, ал-ло телефон,
Ким бураса дайым оң.
Үйүбүздө шыңгырайт
Татынакай телефон.

Телефондун номерин
Ирээт менен бурадым.
Чоң энем бар Нарында,
Ал-абалын сурадым.

Кайырма:

Айылдагы абакем
Айтты бизге кабарын,
Чебер чертип комузду,
Москвага барарын.

Капар Абдракманов

Суроолорго жооп бер

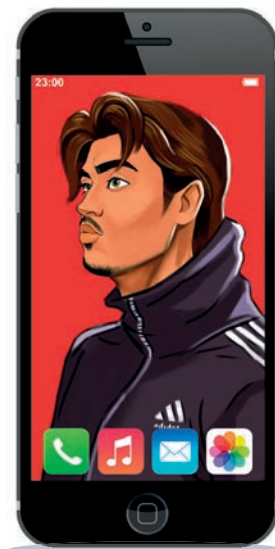
1. Досуң телефондо кимдер менен сүйлөштү?
2. Телефон эмне үчүн керек?
3. Сен да телефондон пайдаланууну билесиңби?

Табышмак

Кел, келгин деп батыраак,
Чырылдап тынбай чакырат.
Үндөрдү гана угузуп,
Көргөзбөй өңдү жашырат.
Бүтөр замат сүйлөшүп,
Ал да дароо басылат.
Эң керектүү буюм ал,
Ойлон дагы, бачым айт.

Байтемир Асаналиев

Грамматикалык тапшырма

Эмне кылды? деген суроого жооп бер.

122-
сабак

ТЕЛЕФОНДОГУ СҮЙЛӨШҮҮ

Айпери: Алло, Айчүрөк бул сенсиңби?

Айчүрөк: Ооба, мен Айчүрөкмүн.

Айпери: Салам. Жакшысыңбы?

Айчүрөк: Ооба. Өзүңчү?

Айпери: Эмне кылып жатасың?

Айчүрөк: Сабакка даярданып жатам.

Айпери: Кайсы сабакка?

Айчүрөк: Математикадан эсеп чыгарып жатам.

Айпери: Эсеп татаал бекен?

Айчүрөк: Ооба, абдан татаал эсеп экен.

Айпери: Мен математикадан эсепти чыгарып койдум. Сага жардам берейинби?

Айчүрөк: Абдан жакшы болот эле. Мен таенем ооруп сабактан үзгүлтүк болуп калбадым беле, билесиң да.

Айпери: Анда эмесе, саат 12 де китепканадан жолугалык, экөөлөп бат эле чыгарып коёбуз, макулбу?

Айчүрөк: Макул, сүйлөштүк.

Байтемир Асаналиев

Суруолорго жооп бер

1. Кыздар телефондо эмне жөнүндө сүйлөштү?
2. Айпери эмне үчүн Айчүрөктү чакырды?
3. Сен да телефондо сүйлөшүү адебин билесиңби?

Сүрөт менен иштөө

Сүрөттөрдүн негизинде сүйлөм түз.

Сүрөт	Эмне кылды? Эмне кылышты?
	Айша менен Медер кар киши жасашты.
	?
	?
	?
	?

123-
сабак

БИРИНЧИ АВТОМОБИЛЬ КАНДАЙ БОЛГОН?

1886-жылы немец улутуна таандык Карл Бенц дүйнөдөгү биринчи автомобилди жараткан. Ал үч дөңгөлөктүү болгон. Анын бир дөңгөлөгү алдыда, экөө аркада жайгашкан. Бензинде иштеген.

Машина велосипед сыяктуу саатына 15 км ылдамдык менен жүргөн.

Ал эми бүгүнкү күндө автомобиль өнөр жайы дүйнөдөгү эң өнүккөн тармактардын бири. Мамлекетибизде дагы автомобиль иштеп чыгаруу жакшы жолго коюлган. 1996-жылдын 19-июнь күнү Асака шаарында «Uz-Daewoo avto» биринчи автомобиль заводу ачылды. Завод жыл сайын автомобилдердин жаңы моделдерин иштеп чыгарууда. 2001-жылдан баштап түрдүү автомобилдерди иштеп чыгара баштады. Өзбекстан дүйнөдөгү 52 машина иштеп чыгаруучу мамлекеттердин ичинен орун алды.

«Укмуштар китебинен»

Суроолорго жооп бер

1. Биринчи автомобилди ким жараткан?
2. Ал кандай көрүнүштө эле?
3. Өзбекстанда кандай автомобилдер иштеп чыгарылат?

Грамматикалык тапшырма

Тексттеги эмне кылды? деген суроого жооп берген сөздөрдү таап, көчүрүп жаз.

ЖАҢЖАЛ

124-
сабак

Таң калтырып бир кепке,
Талант минтет Тилекке:
— «Малибу» утсам мына бул
Лотерея билетке,
Минип барам бакчага,
Рулду өзүм башкара.
Анда балдар түшүрбөйм,
Ала кет деп жатса да.
Баары түшсө чурулдап,
Машина анда бузулат.
Отургузам артына,
Эгер калсаң учурап.
Анда Тилек талаша:
— Түшкөнүмө жараша,
Олтурамын алдыңа,
Сени менен жанаша.
Аялдабай азыраак,
Талант минтип бакырат:
— Тил албасаң түш анда,
Машинадан батыраак!

Жумакан Тынымсеитова

Суроолорго жооп бер

1. Талант Тилекке эмне деди?
2. Алардын жаңжалына эмне себеп болду?
3. Талант эмнеге бакырды?

Эмне кылып жатат? деген суроого жооп берген сөздөр.

Кыймыл аракеттин биз сүйлөп жаткан учурда болуп жатканын билдирген сөздөргө **эмне кылып жатат?** деген суроо берилет.

Мисалы: Талант мактанып жатат.

Грамматикалык тапшырма

Төмөнкү сөздөргө сүйлөм түз.

Сүйлөп жатат, талашып жатат, бакырып жатат.

125-
сабак

КАГАЗДЫН ТАРЫХЫ

Биз пайдаланган кагаз дароо эле же кокусунан пайда болбогон. Анын биринчи барактары II кылымда Кытайда өсүмдүктүн булаларынан даярдалган. Бирок аны даярдоо ыкмасы көпкө чейин өтө сыр сакталган. Байыркы египеттиктер ылайдан тактайча жасап, ошого жазышкан жана аны кургатышкан. Ар жерлерде адамдар жазууларды музоонун терисине, ак кайыңдын кабыгына, жыгач тактайга, бамбуктун бутагына да жазышкан. Тарыхта Самарканд кагаздары өзүнүн бышыктыгы, сапаты жана түсү менен кытай кагазынан кем калышпаган. Самарканд кагазын бүгүнкү күндө да даярдашат.

«Укмуштар китебинен»

Суроолорго жооп бер

1. Биринчи кагаз кайсы жерде даярдалган?
2. Адамдар жазууда эмнелерден пайдаланышкан?
3. Кайсы кагаздар кытай кагазынан кем болбогон?

«Артыкчасын тап» оюну

3.

4.

Х 4 2 1

Табышмак

Бирдиктеги санмын мен,
Манжаң жумуп санай бер.
«Ген» деген мүчө уласаң,
Жылдызмын көктө карай бер.

Сүрөт менен иштөө

Сүрөттөрдүн негизинде **эмне кылып жатат?** деген суроого жооп берген сөздөрдү катыштырып сүйлөм түз.

126-
сабак

КАГАЗ АКЧАНЫН ПАЙДА БОЛУШУ

Илгери адамдар буюмдарын айырбаштоо менен соода кылышкан. Айырбаштоо бардык эле нерсеге туура келбегендиги үчүн алтындарга айырбаштаган. Ал эми биз колдонгон кагаз акчаларды тарыхка кытай маданияты алып кирген. Кытайлар баалуу алтын менен соода кылгандан көрө кагазды акча катары пайдалануу ыңгайлуу экенин байкашкан. Андан кийин кагаз акчаларды басып чыгара башташкан. Батыш мамлекеттерине мындай кагаз акчалар кийинчерээк монголдор аркылуу барган.

Суроолорго жооп бер

1. Адамдар алгач кандай жол менен соода кылышкан?
2. Эмне үчүн айырбаштоону алтынга алмаштырышкан экен?
3. Кагаз акча кандай пайда болгон?

Досторуңдун жоруктарынан

ТҮШҮНДӨ КӨРГӨН АКЧА

Апенди түш көрсө, түшүндө ага тогуз сом акча берип жатыптыр. Ал нараазы болуп: «Кур дегенде, он сом бер – деп өтүндү. Ошол учурда ойгонуп кетип, алаканы куру экенин көрдү. Анан дароо көзүн жумду да, колун сунуп: «Мейли, тогуз сом болсо деле бер» – деди.

«Байчечекей» журналынан

Грамматикалык тапшырма

Сөздөрдү эмне кылып жатат? деген суроого жооп бере тургандай кылып өзгөртүп жаз.

соода кылды	Соода кылып жатат.
айырбаштады	?
басып чыгарды	?
берди	?
көзүн жумду	?

САЛААЛАРДЫН АТТАРЫ

127-
сабак

— Кайсы колуң биринчи?
— Ал мынобу бармагым.
— Кир колуңду оозуңа,
Эч убакта салбагын.
— Кайсы колуң экинчи?
— Экинчиси сөөмөйүм.

— Өсө элекпи тырмагың,
Кири жокпу көрөйүн.
— Кайсы колуң үчүнчү?
— Ортодогу ортонум.
— Тамак ичер алдында,
Жуубайсың деп коркомун.
— Кайсы салааң төртүнчү?
— Билбейм кайсы чаташкан.
— Ат табылбай калганда,
Аты жок деп аташкан.
— Кайсы колуң бешинчи?
— Кичинекей чыпалак.
— Чындык сөздү айтканда,
Жүрбөгүн сен чычалап.

Карымшак Ташбаев

Суроолорго жооп бер

1. Салаалардын аттарын билесиңби?
2. Колдुरुбузду кантип ар дайым таза алып жүрөбүз?
3. Сен да колуңду карачы, таза бекен?

Грамматикалык тапшырма

Тазалык жөнүндө текст түзүп жаз. Эмне кылып жатат?
деген суроого жооп берген сөздөрдүн астын сыз.

Түндөсү асманды толтура жымындаган жылдыздарды көрөбүз. Күн сайын Жер шарын жарыткан, ысыткан Күн да ошол жылдыздардын бири экенин эч ойлоп көрдүң беле? Чындыгында Күн – бул Жер планетасынына эң жакын жайгашкан сары жылдыз. Ааламда кызыл, ак жана көк жылдыздар да болот.

Күндүн нурлары Жердин бетинде өсүмдүктөрдүн өсүшүнө, адамдар жана жаныбарлардын жашоосуна, табияттын биз көнгөн абалда болушуна абдан чоң таасирин тийгизет. Шамалдын жүрүшү, мөндүрдүн жаашы, деңиздеги толкундар, жыл мезгилдеринин алмашып туруусу, дагы көптөгөн табигый кубулуштарга Күн себепчи. Ченеми менен ачык абада сейилдөө, Күн нурларына тоюнуу ден соолукту чыңдап, адамдын маанайын көтөрөт. Эгер кокус Күн «өчүп» калса, анда саналуу сааттарда биздин Жер көк муштумдай музга айланып, жашоо таптакыр токтоп калмак. Андыктан Күн Жердеги жашоонун, жылуулуктун булагы болуп саналат.

Суроолорго жооп бер

1. Күн деген өзү эмне?
2. Күндүн нурунун ден соолукка пайдасы барбы?
3. Эгерде Күн болбосо Жер эмнеге айланып калат экен?

Грамматикалык тапшырма

Кыш мезгилиндеги майрамдар жана улуу инсандардын туулган күндөрү жөнүндө айтып бер.

Табышмак

Бир түп дарак,
Ал даракта он эки бутак,
Ар бутакта бар отуздан шак.

(ж.., а., к..)

Төрт нерсе бири-бирине жете албаган,
Ажырап бири-биринен кете албаган.

(ж.., м.....)

Күн мынчалык шашасың,
Булуттардан ашасың.
Батпай турсаң болбойбу?
Же энекең көнбөйбү?

Шашпа бир аз батпай тур,
Күн нуруңду катпай тур.
Батпай турсаң бир азга,
Ойноп алам мен анда.

Андан кийин бата бер,
Күн нуруңду ката бер!

Суроолорго жооп бер

1. Эмне үчүн күндү батпай тур деп жатат?
2. Кыш мезгилинде күндүн качан батарына көңүл бур.
3. Кыш айларынын ар бири канча күндөн?

Грамматикалык тапшырма

Сүрөттүн негизинде эмне кылып жатат? деген суроого жооп берген сөздөрдү катыштырып сүйлөм түз.

Эрте жаз эле. Бир чымчык талга уя салды. Ага ал жети жумуртка тууду. Арадан көп күндөр өттү. Чымчык жумурткасын басып, беш балапан чыгарды. Оозуна жем тиштеп келип, аларды багып жатты. Балапандар темир канат болуп өсүп келатты.

Күндөрдүн биринде бир тентек балапан уясынан жерге түшүп калды. Энеси жем издеп кеткен. Балапан арыктын боюнда жүрсө, апсыйган, узун куйрук, таргыл жаныбыр алдынан чыкты. Көрсө, ал мышык экен. Балапан андан коркуп качып, канатын күүлөдү. Ал буга чейин учуу деген эмне экенин биле элек болчу. Биринчи ирет канатын каккан менен, уча албады. Бирок беш-алты ирет каккан соң, учуп кетти. Ошентип, ал мышыкка жем болуудан аман калды.

Суроолорго жооп бер

1. Чымчыктын балапаны кантип уядан түшүп калды?
2. Мышыктан кантип кутулду?
3. Тентектик ар дайым эле жакшылык менен аякташы мүмкүнбү?

Макалды жаттап, маанисин чечмеле

Бөлүнгөндү бөрү жейт.

Эмне кылат? деген суроого жооп берген сөздөр

Кыймыл аракеттин алдында (эми) боло турганын билдирген сөздөргө **эмне кылат?** деген суроо берилет.

Мисалы: окуйт, жазат, барат.

Грамматикалык тапшырма

Төмөнкү сөздөрдө **к, г, ж** тыбыштары кандай угулуп жатканына көңүл бур.

Эмне кылды?	Эмне кылып жатат?	Эмне кылат?
Уя салды.	Уя салып жатат.	Уя салат.
Балапан чыгарды.	?	?
Канатын күүлөдү.	?	?
Учуп кетти.	?	?

131-
сабак

ЖӨЖӨЛӨРҮМ ЫРЫ (аудио уқтуруу)

Чип-чип этип жем издешет,
Чөптүн ичин карасам.
Жөжөлөрүм сары түстүү,
Наристедей балапан.

Жети, сегиз, тогуз, он бир,
Жетпейт бирөө санасам.
Чип-чип-чип-чип-чиип-чип,
Кетпегиле арылап.

Ар кеселдин алдын алып,
Айран берем дарылап.
Тынчы кетип энеңер да,
Издеп жүрөт какылдап.

Мына-мына таап алдым,
Арасынан чөптөрдүн.
Чокуп-чокуп жүргөн экен,
Жалбырактын көктөрүн.

Суроолорго жооп бер

1. Жөжөлөрдү кантип багат экен?
2. Кесел болбосун деп эмне кылды?
3. Сен да жөжө баккансыңбы?

Табышмак

Бышырсаң аш болот,
Бышырбасаң куш болот.

Грамматикалык тапшырма

Ырдагы кыймыл-аракетти билдирген сөздөрдү таап,
аларга суроо бер жана көчүрүп жаз.

ТҮЛКҮ МЕНЕН КУМУРСКА

132-
сабак

Түлкү менен кумурска шерик болуп буудай айдашты. Митайым түлкү:

– Башым ооруйт, кымыз ичип келбесем болбойт, – деп күндө жайлоого кетип калат. Кумурска жалгыз өзү буудайды сугарып, оруп-жыйып, бастырды.

Бир күнү түлкү үйүлгөн кызылды көрүп, ичинен кымындап, кумурсканы алдап, эгинди бүт өзү алгысы келди:

– Кумурска, муну бөлүп убара болбойлу. Андан көрө жарышалы да, кимибиз озуп чыксак, буудайды бүт алаалы. Артта калганыбыз куру калалы, – деди.

Кумурска ойлонуп туруп, түлкүнүн айтканына көндү. Жарышчу жерге барып экөө катар турду. Түлкү «кеттик» деди да, кулагын жапырып, чуркаган бойдон жөнөдү. Кумурска түлкүнүн куйругуна чап жармашты.

Түлкү кыrmандын четине келип, «Кумурска кайда келе жатат болду экен?» деп артын жалт карап алды. Анан токтой калып силкингенде кумурска ыргып барып, үйүлгөн кызылдын үстүнө түштү:

– Ой, сен эмнени карап турасың? – деп кыйкырды.

Түлкү чочуп кетип:

– А сен качан келдиң? – деди.

– Менин келгеним качан! Сени күтө берип зеригип кеттим, – деди кумурска.

Түлкү айласы жок же тапкан пайдасы жок, жолго түштү. Кумурска өз эмгегине өзү ээ болуп, буудайын кампага ташып төктү да, жыргап-куунап жатып калды.

Суроолорго жооп бер

1. Кумурска буудайды кантип өстүрдү?
2. Түлкү эмне үчүн жарышууну сунуш кылды?
3. Кумурска кантип буудайга ээ болуп калды?

«Кайсы түс биринчи?» оюну.

Түлкү айласы жок же тапкан пайдасы жок, жолго түштү.

– Ой, сен эмнени карап турасың? – деп кыйкырды.

Түлкү менен кумурска шерик болуп буудай айдашты.

– Менин келгеним качан! Сени күтө берип зеригип кеттим.

Кумурска жалгыз өзү буудайды сугарып, оруп-жыйып, бастырды.

Грамматикалык тапшырма

Сүйлөмдөрдү берилген суроолор боюнча өзгөртүп айтып бер жана дептериңе жаз.

Эмне кылды?	Эмне кылып жатат?	Эмне кылат?
Кумурска буудай экти.	Кумурска буудай эгип жатат.	Кумурска буудай эгет.
Түлкү жайлоого кетип калды.	?	Түлкү жайлоого кетет.
Кумурска түлкүнүн куйругуна жармашып алды.	?	?
Түлкү жолго түштү.	?	?

КҮН МЕНЕН ТОРГОЙ

133-
сабак

Тоонун таңы атканда,
Торгой чыгат асманга.
Күн асмандан нур төгөт,
Торгой жерге ыр төгөт.

Нурдан гүлдөр албырат,
Нурдан жыргайт жалбырак.
Ыр көңүлдү сергитет,
Ыр көңүлдү эргитет.

Ыр менен гүл болбосо,
Нур менен Күн болбосо,
Кантип көңүл шат болмок,
Кантип жерде жаз болмок!

Сооронбай Жусуев

Суроолорго жооп бер

1. Күн менен торгой таң атышы менен эмне кылышат?
2. Нур менен ыр табиятка кандай пайда келтирет?
3. Жаздын келишин биз кантип байкайбыз?

Грамматикалык тапшырма

Төмөндө берилген сөздөргө суроо бер жана көчүрүп жаз.

Атты, чыгат, төгөт, жыргайт, албырат, сергитет, эргитет.

Кыштын суук күндөрү артта калып, жергебизге жаз келди. Эмнегедир баарыбыз жазды чыдамсыздык менен күтөбүз. Жаздын келиши менен Жер Эне уйкудан ойгонот. Табиятта өзгөчө жаңылануу башталат. Кышы менен муз болуп турган карлар ээрип, арыктарда шылдырап аккан суулар, учуп-конуп жүргөн чымын-чиркейлер, сайраган куштар жазга өзгөчө сулуулук тартуулайт. Баарынан да жаз кабарчылары болгон байчечекейлер кар астынан баш багышат. Айлана жашыл түскө боёлуп, килем салып койгондой кулпурат.

Сен жаз келгенин эмнелерден байкадың? Анда айлананда кандай өзгөрүүлөр болгонун айтып берчи...

Суроолорго жооп бер

1. Жаздын келгенин кантип билүүгө болот?
2. Жаз кабарчылары эмнелер?
3. Аңгемени өзүң улант.

Грамматикалык тапшырма

Көк менен жазылган сүйлөмдөрдү көчүрүп жаз жана кыймыл аракетти билдирген сөздөрдүн астын сыз.

ӨРҮК ГҮЛҮ

Биздин өрүк гүл ачты,
Балдар келип карашты.
Бадырактар көрүнгөн,
Бүчүрлөрүн санашты.

Кароо кыйын таң калбай,
Саноо кыйын бул кандай?
Кандай укмуш агарган,
Кар чүмкөнүп алгандай.

Темиркул Үмөталиев

Ырды жаттап ал.

VIII БӨЛҮМ. ТИЛ – УЛУТТУН СЫЙМЫГЫ ЭНЕ ТИЛИМ

135-
сабак

Ар бир улуттун өз эне тили бар. Биздин эне тилибиз – кыргыз тили. Бул тил бизге энебиздин сүтү аркылуу өткөн. Жарык дүйнөгө жаралган күнүбүздөн баштап, биз үчүн кам көргөн энебиз, эне тилибизди да үйрөтүп келет. Ошондуктан тилибиз чыкканда эле эне тилибизде сүйлөйбүз.

Тил – улуттун сыймыгы. Тил – бир нече милдеттерди аткарат. Биринчиден, тил – сезүү органдарынан бири. Биз тилсиз жеген нерселердин даамын билбейт элек. Экинчиден, тилдин жардамында маектешебиз, оюбузду, сезимдерибизди билдиребиз. Үчүнчүдөн, тил тамак жегенде тишке жардам берет. Дүйнө жүзүндө көптөгөн тилдер бар. Канча тил болсо, ошончо улут болот. Атап айтсак: кыргыз, өзбек, орус, казак, англис, немец, француз жана башкалар. Бирок канча көп тил үйрөнсөң, ошончо улутту таанып, билесиң. Бирок, сага эне тилиңди үйрөткөн энеңди ар дайым урматта. Өз эне тилиңде мыкты сүйлө.

Суроолорго жооп бер

1. Сенин эне тилиң кайсы тил?
2. Сен эне тилиңди кимден үйрөнөт экенсиң?
3. Башка кайсы тилдерди билесиң?

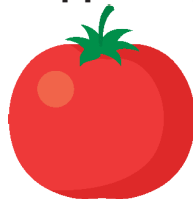
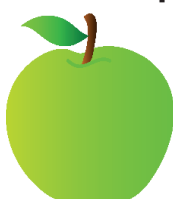
Заттын сын-сыпатын билдирген сөздөр

Заттын сын-сыпатын билдирген сөздөргө **кандай?** деген суроо берилет.

Сүрөт менен иштөө

Сүрөттүн негизинде кандай? деген суроого жооп бер.

Кандай? деген суроого жооп берген сөздөрдү жадыбалдын негизинде айтып бер.

Өңү-түс	Сын-сыпат	Даам	Форма	Көлөм
Ак, көк, ...	Жакшы, ...	Ачуу, ...	Сүйрү, ...	Узун, ...

8-март — Апалардын жана кыздардын майрамы. Бул күнү сен апанды, чоң энеңди, эжеңди жана башка кыздарды майрамы менен куттуктаганды унутпа. Бул майрамды бардык жерде майрамдашат. Апаң жөнүндө ойлонуп көрчү: сенин апаң мээримдүү, сулуу жана акылдуу.

Апаң сенин эң жакын адамың. Ал сени бир мүнөткө да унутпайт. Сен жөнүндө кам көрөт. Алар көңүлдөрү куунак болуп, жүздөрүнөн күлкү жайнап, үйдүн да, көчөнүн да жарашыгы болушат. Аларды карап туруп, ар түркүн гүлдөрдү элестетесиң.

Бул майрамда алар жарашыктуу кийинишип, жадыраган жаз күндөрүнүн көркүн ачып, көңүлдөрү куунак болушат. Ошондуктан бул күнү ар бирибиз аларды дагы да бактылуу, дагы да сулуу кылууга аракеттенебиз. Колубуздан келгенче белектерди беребиз. Биздин мектептеги окууларда жетишкен ийгиликтерибиз, үлгүлүү кулк-мүнөзүбүз да алар үчүн баа жеткис белек болот. Алар кубанса, биз да кубанабыз. Бул күн — баарыбыздын майрамыбыз.

Суроолорго жооп бер

1. Апалардын майрамы качан болот?
2. Сенин эң жакын адамың ким?
3. Майрам күнү апандын жүзүнөн эмнелерди байкадың?

Макалды жаттап, маанисин чечмеле

Эненин баскан жери бейиш.

Атаңды сыйласаң акылын ук,
Энеңди сыйласаң эмгегин баала.

Грамматикалык тапшырма

Апа деген сөзгө сын-сыпатты билдирген сөздөрдү катыштырып мүнөздөмө бер.

«Чачылган тамгалар» оюну.

Кандай? деген суроого жооп берген сөздөрдү тап жана дептериңе жаз.

137-
сабак

ГҮЛҮМ, АПАМ
(аудио уқтуруу)

Апам, апам, жан апам,
Күтөм сени жанатан.
Бүгүн майрам — март, тура,
Календарды карасам.

Конфеттердин көйнөгүн,
Көп-көп жыйнап жүргөмүн.
Андан кооз гүл жасап,
Үйдүн ичин түрдөдүм.

Көрүп гүлдөр түрдүүсүн,
Көзүң жайнап сүйүнсүн.
Көпөлөгүң мен болом,
А сен — жыттооч гүлүмсүн.

Суроолорго жооп бер

1. Досуң майрамга кандай даярдык көрдү?
2. Сен апаңа кандай белек камдадың?
3. Сен бул майрамды кандай өткөрөсүң?

Грамматикалык тапшырма

Адашкан сөздөрдү тап

сөз	мүнөздөмө
апа	Кызыктуу, сүрөттүү, көлөмдүү.
көйнөк	Кызыл, жыттуу, назик, кооз.
өрүк	Таттуу, сары, ширин, тоголок.
китеп	Мээримдүү, сулуу, боорукер.
гүл	Ак, узун, гүлдүү, кең.

«Туура жообун айт» оюну.

Арчанын түсү кызыл.
Асмандын түсү сары.
Кардын түсү жашыл.
Күндүн түсү ак.

Үлгү: Арчанын түсү кызыл. — Жок, туура эмес. Арчанын түсү жашыл.

АПАМ ИШТЕН КЕЛГЕНДЕ

138-
сабак

Сабак бүткөн соң классташтар үйгө карай кетип бара жатышты. Алар өз ара жарышып, апалары иштен келгенче эмне иш кыларын айтканга биринен-бири озунуп жатышты. Биринчи болуп Рахат сөз сүйлөдү:

– Мен апам жумуштан келгенче үй жыйнап, чыныларды жууп коём.

Бермет да жасаган ишин айтканга шашты:

– А мен болсо, апама ысык чай даярдайм.

– Очокко жакканга ыңгайлуу болсун деп агам экөөбүз отун камдап коёбуз. – Азиз токтоо сүйлөдү. – Апам иштен келгенде абдан ыраазы болуп, бизди мактайт.

– А мен болсо, бөлмөдөгү гүлдөргө суу куям... – Энтиге сөзгө кошулду Асема.

А, силерчи балдар? Аңгемени эми силер улантып көргүлөчү.

–

–

Батма Абдухамидова

Суроолорго жооп бер

1. Биринчи болуп ким сүйлөдү?
2. Балдар эмне жөнүндө маектешип келе жатышты?
3. Аңгемени андан ары өзүң улант.

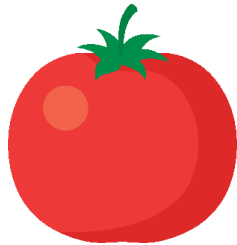
Макалды жаттап, маанисин чечмеле

Баланын билеги ооруса,
Эненин жүрөгү ооруйт.

Сүрөт менен иштөө

Сүрөттөргө сүйлөм түзүп, дептериңе жаз.

	Апам сары, жыттуу, тоголок лимон алып келди.
	?
	?
	?

АПА

139-
сабак

Апа бизди төрөгөн,
Ал – Күн! Тийген төбөдөн.
Ашкан камкор, боорукер,
Мээримине бөлөгөн.

Апабызды сүйөбүз!
Ал – теңдешсиз, билебиз.
Кайгы-муң аз, эркелеп,
Каткырабыз, күлөбүз.

Айтат дайым алкышын,
Ай, Күнгө кол серметип.
Актайбыз биз ак сүтүн,
Күчкө толсок эр жетип.

Байтемир Асаналиев

Суроолорго жооп бер

1. Ырда эмнелер жазылган?
2. Апабызды эмне үчүн теңдешсиз дейбиз?
3. Ак сүтүн актоо үчүн сен эмне кыласың?

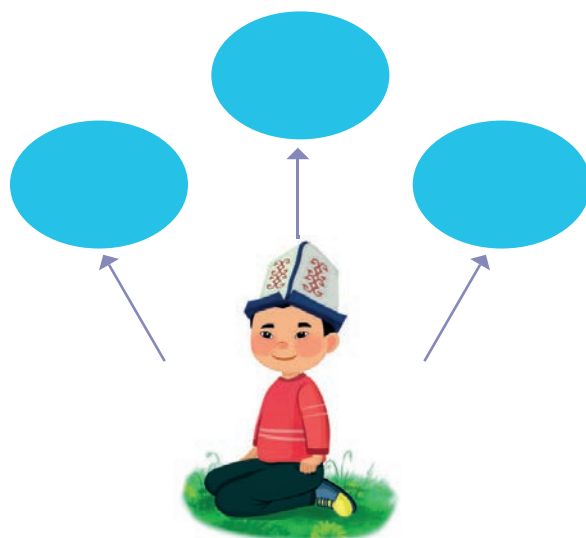
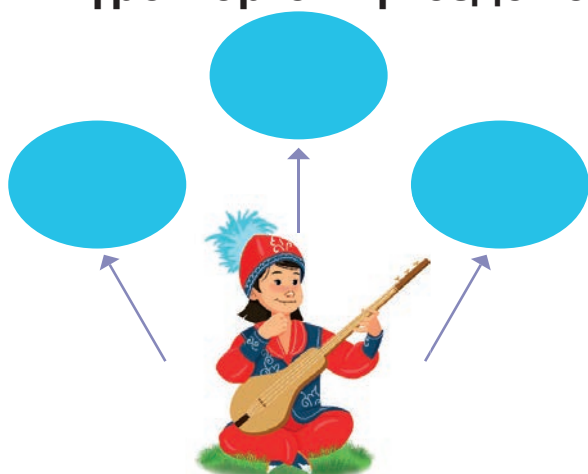
Грамматикалык тапшырма

Ырдагы кандай? деген суроого жооп берген сөздөрдү таап, көчүрүп жаз.

Сүрөт менен иштөө

Сүрөттөргө мүнөздөмө бер.

ЖАҢЫЛМАЧ

Эсеп оңой чечилет.
Эгер кулак төшөсөк.
Антпегенде кечигет.
Алуу, кошуу беш эсеп.

Илгери заманда бир падыша вазир жана аалымдарын чакырып:

– Дүйнөдө эң зор, керектүү, бардык нерседен кабардар кылган нерсе эмне? – деп аларга суроо бериптир. Бирөө «Кылыч» десе, дагы бирөө «Байлык», дептир. – Үч күн мөөнөт беремин, – дептир падыша жооптордун жакпаганынан каарданып. Кошуна өлкөдө бир даанышман киши жашайт экен. Вазир аны таап, падышанын алдына алып келиптир.

– Дүйнөдө эң керектүү нерсе эмне? – деп сураптыр падыша. – Китеп! – дептир даанышман эч бир экиленбей. – Өтмүштөн маек салган тарых, бүгүндү чагылдырган күзгү, эртеңки күндү айтып берүүчү укмуш — бул китеп. Китеп окубаган адам наадан, китеп кирбеген

үй караңгы зындан. Мына мен – туулуп өскөн айылыман чыкпаганмын. Бирок бүткүл дүйнө, түрдүү элдер, алардын каада-салттары жөнүндө билемин. Булардын бардыгын китептен окуганмын. Падыша даанышмандын жоопторунан ыраазы болот.

– Менин сарайымда калып, башкы кеңешчи бол, – дептир. Бирок даанышман көнбөптүр. Падыша белекке берген алтындарга базардан көптөгөн китеп сатып алып, айылына кайтыптыр.

Суроолорго жооп бер

1. Даанышман эмне үчүн сарайда калууну каалабады?
2. Китеп адамда кандай сапаттарды калыптандырат?
3. Падыша берген алтындарга эмне сатып алды?
4. Сен эмне сатып алат элең?

ЗАТТЫН САНЫН БИЛДИРГЕН СӨЗДӨР

Заттын санын билдирген сөздөр **канча? нече?** деген суроолорго жооп берет.

Мисалы: 5 күн, он беш киши.

Грамматикалык тапшырма

Китеп сөзүнө канча? деген суроого жооп берген сөздөрдү кошуп сүйлөм түзүп жаз.

141-
сабак

ТИЛЧИ БОЛУП АЛСАМБЫ

Кыргыз тилин үйрөнүп,
Тилчи болуп алсам дейм.
Чоңойгончо көп билип,
Баарын билип алсам дейм.

Кыргыз тилин так билип,
Башкаларга үйрөтөм.
Үйдөн берип сабакты,
Бөбөгүмдү сүйлөтөм.

Тамгаларды тааныбай,
Жаман бала болбоюн.
Максат коюп алдыма
Каталарым оңдоюн.

О. Сатыбалдиев

«Чачылгын тамгалар» оюну.

Канча? деген суроого жооп берген сөздөрдү тап.

ЖАШЫЛДАНДЫРУУ

142-
сабак

Сүрөт менен иштөө

Сүрөттүн негизинде текст түз.

Суроолорго жооп бер

1. Сүрөттө кимдерди көрүп жатасың?
2. Алар эмне кылып жатышат?
3. Сен дагы жашылдандыруу иштерине катыштыңбы?

Грамматикалык тапшырма

Сүрөттүн негизинде сандарды катыштырып сүйлөм түз.

143-
сабак

ЖАЛКОЛУК

Билбейт сүрөт тартканды,
Ырды жатка .йтк.нд..
Жакшы көрөт төшөктө,
Түшкө чейин ж.тк.нд..

Ырдай албайт биз менен,
Сөздү билбейт «сиз» деген.
Үйдөн дайым м.мп.с.й,
Издегени издеген.

Колу-буту кир б.луп,
Күчүк экөө бир б.луп.
Чаңдатышат көчөнү,
Кимге жагат бул ж.рук.

Абзий Кыдыров

Суроолорго жооп бер

1. Түшүп калган тамгаларды таап, ырды көркөм оку.
2. Ырдагы кандай бала?
3. Эмнени жакшы көрөт экен?

Грамматикалык тапшырма

Ырдын биринчи төрт сабын көчүрүп жаз

Макалдарды толуктап айт.

Жашырынган макалды оку.

70

өнөр аз.

40

чачы улуу.

КАТУУ АЙТПАЙ, УГА ТУРГАН
КЫЛЫП АЙТ144-
сабак

Сайкал апанын эки небереси бар. Алар: Жанара менен Динара. Жанара улуулук кылып, Динараны дайыма башкарып алат. Үйдө болсо, керели-кечке тиги-бу ишке жумшай бермеги — анын адаты. Динара жаңы эле үй шыпырып бүтсө, «полду жуу» дейт. Полду жууп бүтсө, «чыны жуу» деп чарчатат. Динара ага катуу айтпай, айтканын аткара берет.

Бир күнү Динара тажадыбы, же чарчадыбы, Жанараны укпай, телевизор көрүп отуруп алды.

Сайкал чоң энеси киргенде Жанара ага минтип арызданды чаңкылдап:

— Чоң эне дейм, чоң эне! Динараңыз менин сөзүмдү укпай жатат. Кыйкырсам да укпай, телевизор көрүп отуруп алды... муну эмне кылыш керек, ыя?!

— Туура кылат, Динаркам. Сөзүңдү уксун десең, катуу айтпай, уга турган кылып айт, — деди Сайкал эне.

Жанара чоң энесинин бул сөзүнө түшүнүп-түшүнбөй, ойлонуп калды.

Сулайман Рысбаев

Суроолорго жооп бер

1. Жанара эмне үчүн Динараны жумушка жумшайт экен?
2. Динара эмне үчүн телевизор көрүп отуруп алды?
3. Кантип уга турган кылып айтуу мүмкүн?

Грамматикалык тапшырма

Сөздөрдү катыштырып сүйлөм түзүп жаз.

Эки, беш, бир, элүү, жүз, алтымыш тогуз.

Макалды жаттап, маанисин чечмеле

Жакшыга бир сөз, жаманга миң сөз.

145-
сабак

НООРУЗ

Нооруз – мусулман элинин майрамы. Бул майрам кун менен түн теңелген мезгилде майрамдалат. Элибиз эски жылды узатуу, жаңы жылды тосуу үчүн ар кандай камылга көрүп келген. Үй ичи, короо жайлар тазаланып, тартипке салынган. Таарынычы барлар чын дилден бирин-бири кечирип, бардык чыр-чатак, араздашуу эски жыл менен кетти деп эсептешкен.

Нооруз майрамында дасторконго да өзгөчө көңүл бурулат. Айта кетсек, дасторкондо жети түрдүү даамдан турган улуттук тамак коюшат. Ноорузду эң өзгөчө тамагы сүмөлөк бышырылат.

Атайын бышырылган чоң нан, боорсок, каттама, жупка, жарма, кымыз, кургатылган мөмө-жемиштер сыяктуулар дасторкондун көркүн ачат.

Суроолорго жооп бер

1. Нооруз кандай майрам?
2. Майрамда дасторконго эмнелер коюлган?
3. Сен Нооруз майрамына катышкансыңбы?

Топторго бөлүнүп, Нооруз майрамы жөнүндө ой бөлүшкүлө.

ЗАТТЫН ИРЕТИН БИЛДИРГЕН СӨЗДӨР

Заттын иретин билдирген сөздөр булар: биринчи, экинчи, элүүнчү, жүзүнчү, миңинчи.

Аларга **канчанчы?** **неченчи?** деген суроо берилет.

Грамматикалык тапшырма

Эсепти билдирген сөздөрдү иретти билдирген сөздөргө айлантип жаз.

Эсептик сан	Иреттик сан
отуз	отузунчу
кырк жети	?
он	?

Илгери бир дыйкан жаз келери менен үрөнгө деп алып койгон буудайын сууга салып жибитип коёт. Бирок күн бүркөлүп аба бузулат да жамгыр жаап үрөндү себе албай калат. Суудагы буудай өнүп чыга баштайт.

Дыйкандын бала-чакасы ач болот. Өнүп кеткен буудай убал болбосун деп, андан бир нерсе бышырып берүүнү ойлойт. Дыйкан өнүп кеткен буудайды жанчып, кемпирине:

— Мындан бир тамак бышыр, бекер убал болбосун, — дейт.

Кемпир жанчылган буудайды казанга салып кайната берет. Акыры кайнатыштан тажап, капкагын жабат да жатып уйкуга кетет. Эртеси эртең менен ойгонуп казанды ачат. Караса, бир укмуш жыт буркурайт. Аны татып көрсө, абдан даамдуу тамак болуптур.

Адамдар бүгүнкү күндө да сүмөлөктү ден соолугун чыңдоо, күчтүү болуш үчүн пайдалуу тамак катары бышырышат. Сүмөлөк элибиздин улуттук тамагы болуп саналат.

Суроолорго жооп бер

1. Дыйкан жибитилген буудайды эмне үчүн себе албай калды?
2. Кемпир аны эмне кылды?
3. Сүмөлөктүн бышырылганын көргөнсүңбү?

«Кайсы түс биринчи?» оюну.

Сүмөлөк элибиздин улуттук тамагы болуп саналат.

Караса, бир укмуш жыт буркурайт.

**— Мындан бир тамак бышыр, бекер убал болбосун,
— дейт.**

Суудагы буудай өнүп чыга баштайт.

Дыйкандын бала-чакасы ач болот.

НЕ ДЕШ КЕРЕК? (Аудио уктуруу)

147-
сабак

Мугалим: Апаң сенин базардан,
Алма сатып алып келди.
Эң жакшысы, кызылынан,
Сага тандап, бирди берди.
– Мындайда не деш керек?

Окуучу: «...» сизге деш керек!

Мугалим: Балдар жүрсө көчөдө,
Угулат ызы-чуу, айкай.
Сен да чыгып бирөөнү,
Түртүп кеттиң байкабай.
– Мындайда не деш керек?

Окуучу: «...» деш керек!

Жумакан Тынымсеитова

Суроолорго жооп бер

1. Сыйкырдуу сөздөрдү таап, ырды толуктап оку.
2. Сен дагы кандай сыйкырдуу сөздөрдү билесиң?
3. Сыйкырдуу сөздөр жардам береби?

ЖАҢЫЛМАЧ

Кой солдогу жолдобу,
Же жолдон солдобу?

Грамматикалык тапшырма

Берилген сандарды тамгалар менен жаз, иретти билдирген сөздөргө айлантип айтып бер.

12, 37, 19, 7, 11, 45, 78, 64, 92.

Быйыл жайында Улан шаардан таятасыныкына барды. Таятасы Талип жергиликтүү чабан. Бетегеси белден болуп өскөн жашыл жайлоо. Уландан бир аз улуураак Эсен деген уулу бар. Аттын кулагы менен тең ойногон чыйрак бала. Таң куланөөк ата баштаганда туруп, ат токуп минип, жайыттан жылкы айдап келет. Ал Уланга ат минип, тай үйрөткөндү көрсөттү. Козу кулак, ышкын, жер-жемиш тергенге ээрчитип барат. Тоодогу атыр жыттуу нечен гүлдөрдүн, дары чөптөрдүн түрү менен тааныштырды. Бир күнү таятасы өзүнүн койго минген жоош Карачелек атына мингизип койсо, ал оттоп туруп алса болобу. Анда Улан:

— Таята, таята, караңызчы, ат от албай жатат, — дейт.

— Ой, чунак десе, ат от алгыдай сенин атаңдын машинасы эмес. Баспай жатат деп айт, эл укса уят болосуң. Дагы бир күнү кечинде койлор короодо калган козуларына маарап келе жатышса, Улан кыйкырат:

— Таене, таене дейм, койлордун баарысы кыйкырып келе жатышат.

— Атаны күчүк десе, койлорду кыйкырат деп айтпайт. Алар маарайт.

— Аа, марайт...

— Эй, марайт эмес, маарайт, — деп жатпайбы, — деп оңдоду Эсен.

— Болуптур эмесе, жарайт, маарайт, — деди Улан тилин араң тууралап.

— Сен түшүнүп кой: эчки, кой — маарайт, уй — мөөрөйт, жылкы — кишенейт, ит — үрөт, мышык — мыёолойт, — деп баарысын түшүндүрдү ал Уланга. Кечинде анын жоругун уккан таятасы күлүп: — Шаарда жүрүп, эне тилиңди билбей калган турбайсыңбы. Мындан ары жайлоого үзбөй келип жүрсөң, көптү үйрөнүп кетесиң.

Тил билген — чоң өнөр. Ал эми, эне тилин билбегендик — чоң кемчилик, — деди. Улан өз ичинде таятасынын сөзүнө уялып калды.

Суроолорго жооп бер

1. Улан каерден келди?
2. Эсен ага эмнелерди үйрөттү?
3. Сен жаныбарларды кантип чакырууну билесиңби?

Грамматикалык тапшырма

Үй жаныбарларына канча? канчанчы? деген суроого жооп берген сөздөрдү катыштырып сүйлөм түзүп жаз.

Үлгү: Эсендин жыйырма эчкиси бар. Короодон биринчи койлор чыгат.

150-
сабак

БИЛИМИҢДИ СЫНАП КӨР

1. Ким? деген суроого жооп берген сүрөттү аныкта.

A)

Б)

В)

2. Карышкырды кайсы жаныбар алдады?

A)

Б)

В)

3. Эмне? деген суроого жооп берген сүрөт кайсы?

A)

Б)

В)

4. Макалды толукта. Жер казына, ... алтын.

A)

Б)

В)

5. Төмөнкү сүйлөмдөн кыймыл-аракетти билдирген сөздү тап? Айнура көйнөк тигип жатат.

A) Айнура

Б) тигип жатат

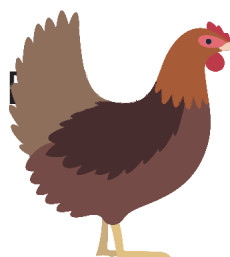
В) көйнөк

6. Жыл башы кайсы жаныбар

A)

Б)

7. Териң калыңдап, жүнүң жалтырак болот. Ушул сөздөр кайсыл жомоктон алынган?

А) Түлкү менен карышкыр Б) Чамгыр В) Түлкү менен сүлөөсүн

8. Талант кайсы машинаны утууну каалады?

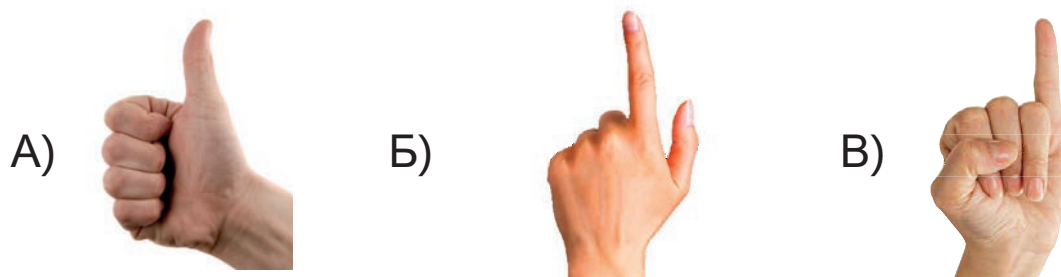

9. Табышмактын жандырмагын тап?

Өзү тегерек,
Жарыгы эң керек.
Күндүзү көрөм,
Түндөсү көрбөйм.

10. Кайсы колуң бешинчи?

11. Жандуу заттар:

12. Өңү-түстү билдирген сөздөр:

13. Жансыз заттар:

14. Заттын санын билдирген сөздөр:

15. Жыл айлары:

151-
сабакIX БӨЛҮМ. ТАРИХ КАЗЫНАЛАРЫ
КЫРГЫЗДАР

Биз кыргыздар кырк уруудан турабыз. Ошондуктан бизди «кырк уруулуу эл» деп аташат. Баса, сен өз уруунду билесиңби? Билбесең, улуулардан сурап билип ал. Өз тегин, жети атасын билүү ар бир кыргызга парз. Антпесе, өз тегин билбегени үчүн уят болуп калышы мүмкүн.

Байыркы кыргыздар болжол менен Чыгыш Теңир-Тоонун Манас дарыясынын тегерегинде жайгашкан. Ага кошумча Түштүк Сибирь, Алтай, Ички Азия аймактарын мекендешкен. Кийинчерээк биздин замандын 5-кылымында бир бөлүгү Эне-Сайга, азыркы Енисей дарыясынын боюна журт которуп, ал жерде Кыргыз мамлекетин түптөшкөн. Алардын бир бөлүгү 10-кылымда кайра артка кайтып, азыркы Монголиянын түндүк-батышындагы жерлерге көчүшкөн. Азыркы учурда ал жердин Кыргыз-Көл деп аталышы да муну айкын далилдейт. Кармашкан жоосун кууп, кыргыздар кийинчерээк азыркы Кыргызстандын түндүк аймактарына көчүп келип, биротоло отурукташып калган дешет.

Суроолорго жооп бер

1. Эмне үчүн бизди «кырк уруулуу эл» деп аташат экен?
2. Кыргыздар Эне-Сайда канчанчы кылымдарда жашашкан?
3. Сен кайсы уруудан экениңди ата-энеңден сурап билип ал.

Сөз жана сүйлөм

Сөз жеке бир маанини билдирет.

Сүйлөм бүткөн айрым ойду түшүндүрөт.

Грамматикалык тапшырма

Көк менен белгиленген сүйлөмдөрдү көчүрүп жаз. Ар бир сүйлөмдө канча сөз бар экенин айтып бер.

Макалды жаттап, маанисин чечмеле

Тарыхы болбой эл болбойт, тамыры болбой жер болбойт.

ТАҢШЫЙ БЕР КЫРГЫЗ КОМУЗУ

152-
сабак

Абалтан дайын дүйнөгө,
Ала-Тоо ата конушу.
Тарыхын элдин баяндап,
Таңшый бер, кыргыз комузу.

Комузум дайым жоголбойт,
Калдайган кыргыз барында.
Токтобой күүлөр үдүргүйт,
Толкуган кыргыз канында.

Күнү-түн уксаң канбайсың,
Күүлөрү ары намысы.
Колумда турган жөнөкөй,
Комузум кыргыз тарыхы.

Суроолорго жооп бер

1. Ырда эмне жөнүндү айтылган?
2. Комуз жөнүндө эмнелерди билесиң?
3. Комуз эмнеден жасалат?

Сүрөт менен иштөө

Сүрөт негизинде сүйлөм түзүп жаз.

153-
сабак

МАНАС (аудио уктруу)

Манас Жакыптын баласы, баатыр, кыргыз элинин ханы, кол башчы. Адамга тиешелүү жакшы бардык мүнөздөрү бар. Эр жетип кыргыз эли аны хан көтөргөндөн баштап, бытырап-бириндеп кеткен элдин башын кошуу, баскынчыларга тарттырып жиберген жерлерди кайтарып алуу – анын эң башкы максаты, милдети. Кыргыз элин баштап, Ала-Тоо көчүрүп, душмандарды жеңип, оюн иш жүзүнө ашырат. Ички келишпестикке карабастан кыргыз элин бириктирген. Тышкы душмандарга жортуул жасоодо анын согуш ишин билген тайманбастыгы эпосто айтылат. Намыскөй, элди ойлогон чоң баатыр, хан болгон. Эпосто ал мындайча сүрөттөлөт:

Алтын менен күмүштүн,
Ширөөсүнөн бүткөндөй.
Асман менен жериндин,
Тирөөсүнөн бүткөндөй.
Айың менен күнүндүн,
Бир өзүнөн бүткөндөй.
Алды калың кара жер,

Жерлигинен түткөндөй.
Ай алдында дайранын,
Толкунунан бүткөндөй.
Абадагы булуттун,
Салкынынан бүткөндөй.
Асмандагы Ай-Күндүн,
Жаркынынан бүткөндөй.

Суроолорго жооп бер

1. Манас атабыз кандай баатыр болгон?
2. Кан болгондон баштап эң башкы максаты эмне эле?
3. Манас эпосто кандай сүрөттөлгөн?
Манас айтууну үйрөн.

Грамматикалык тапшырма

Манас сөзүн катыштырып бир нече сүйлөм түзүп жаз.

Макалды жаттап, маанисин чечмеле

Баатырдын көркү маңдайда,
Чечендин көркү таңдайда.

АДАМДАР КАЧАН ЖАЗА БАШТАШКАН?

154-
сабак

Тамгаларды биринчи жолу үйрөнгөнүң эсиндеби? Сага алфавитти көрсөткөндө эмне үчүн тамгалар дал ушундай айтылышы жөнүндө ойлоп көрдүңбү?

Адамдар дайыма өздөрү билген маалыматтарды жазып, кийинки муундарга калтырып кетүүгө умтулушкан. Муну дээрлик бардык мамлекеттердин тарыхы көрсөтүп турат. Жазуунун эң жөнөкөй жана түшүнүктүү түрү сүрөттөр болгон. Байыркы адамдар сүрөттөр аркылуу кайсы бир окуяны баяндоого аракет кылышкан. Мезгилдер өтүп сүрөттөр шарттуу маанини билдирип, аны жөнөкөй белгилер менен көрсөтүүгө өтүшкөн. Ошентип шарттуу белгилер тамгалардын, андан ары биз билген жазуунун пайда болушуна алып келген.

Суроолорго жооп бер

1. Тамгалар кантип пайда болгон?
2. Байыркы адамдар алгач эмнеден пайдалагышкан?
3. Шарттуу белилерден эмнелер пайда болгон экен?

Сүрөт менен иштөө

Сүрөт негизинде сүйлөм түзүп жаз.

Сен колдонгон шариктүү ручка 1938-жылы венгриялык журналист Ласло Биро тарабынан ойлоп табылган. Айтымында, Биро шар ойноп жаткан балдарды күзөтүп отуруп, кызыктай ойго келген. Анткени, карап көрсө, көлчүккө түшкөн шар тоголонуп, жерде из калтырып жатыптыр. Мына ошондо анын оюна кичинекей шарчаны абада кургап калбай турган боёкко матырып ручканын учуна орнотуу идеясы келет. Бирок биринчи шариктүү ручканы Париж шаарында өз ойлоп табуусу катары каттатууга жетишет. Бирок, жардылыгы себеп ал ушул уруксат кагазын Американын «Parker» фирмасынын атына өткөрүүгө мажбур болгон.

Суроолорго жооп бер

1. Ар күнү жазып жаткан ручкаң кандай пайда болгон?
2. Ручканы ким ойлоп тапкан?
3. Жардылык дегенди кандай түшүнөсүң?

Грамматикалык тапшырма

Төмөндөгү сөздөрдү катыштырып сүйлөм түз.

РУЧКА

ШАР

ЛАСКО
БИРО

ПАРИЖ

АФРАСИЯБ

156-
сабак

Өз тарыхынды билбей туруп улуу келечек кура албайсың. Муну акылыңа бекем түйүп ал. Анткени биз жашаган ушул куттуу Ўзбекстандын аймагында канчалаган күчтүү мамлекеттер, зор шаарлар болгон. Алардын бири Афрасияб шаары. Ал Согдияна аттуу гүлдөгөн мамлекеттин борбору болгон. Афрасияб азыркы Самарканд шаарынын эски аталышы. Улуу Жибек жолунун боюнда жайгашкандыктан, шаарда соода кызуу жүрүп турган. Кол өнөрчүлүк, маданият, илим-билим аябай өнүккөн. Элестет, мындан 800 жыл мурда бул шаарда коргошундан жасалган түтүктөрдө суу жүрүп, көлмөлөр, мончолор иштеп турган. 13-кылымда Чыңгызхандын аскерлери шаарга кирген коргошун түтүктөрдү бузуп, элди суусуз калтырган. Шаарга бастырып кирип, аны таптакыр кыйратып салган. Аман калган эл суусуз калган шаарды акырындап таштап кетип, шаар урандыларга айланып калган. Адамдар Афрасиябдын жанына жаңы шаарды түптөшкөн жана ал Самарканд деп атала баштаган. Азыр окумуштуулар Афрасияб шаарынын урандыларын изилдеп жатышат.

Гайратбек Токтобаев

Суроолорго жооп бер

1. Афрасияб деп кайсы шаарды аташкан?
2. Мындан 800 жыл мурда шаар кандай эле?
3. Шаардын элин ким суусуз калтырды?

Сүйлөмдүн түрлөрү

Жай сүйлөм

Самарканд кооз шаар.

Суроолуу сүйлөм

Сен кандай шаарларды билесиң?

Илептүү сүйлөм

Гүлдөй бер, Самарканд шаары!

Буйрук сүйлөм

Муну акылыңа бекем түйүп ал.

Топтордо иштөө. Топтор адам аттарын катыштырып сүйлөм түзүшөт.

156-
сабак

КОКОН ШААРЫ

Ўзбекистандын бай тарыхка, түркүн маданиятка ээ шаарларынан бири Кокон. Ал Кокон хандыгынын борбору болгон. Фергана өрөөнүнүн соода, өнөр-жай, саясат жана маданият очогу саналган. Кокон хандыгы чыгышта Кытайдын Кашкар, түндүктө Казакстандын Сайрам, түштүктө Тажикстандын Хоженд, батышта Ташкент, Самарканд шаарларын өзүнө камтыган чоң мамлекет болгон. Кокон ордосунда өзбек, кыргыз, кыпчак, тажик улутунун чыгаан уулдары мартабалуу кызматтарда иштешкен. Алардын бири айтылуу Алымбек Датка. Ал 32 жашында Андижан шаарын башкарган. Кийинчерээк Ошту, кыргыздар жердеген бүтүндөй Алай аймагын көзөмөлдөгөн. Анын өлүмүнөн кийин бул кызматты анын аялы Курманжан Датка уланткан. Курманжан Датка өзүнүн адилеттүүлүгү, калыстыгы, акылмандыгы менен таанылган кыргыз аялдарынын бири болгон.

Жай сүйлөм

Ойду жайынча баяндаган сүйлөм **жай** сүйлөм деп аталат. Жай сүйлөмдүн аягына (.) чекит коюлат.

Суроолорго жооп бер

1. Кокон кандай шаар болгон экен?
2. Алымбек Датка ким болгон?
3. Курманжан датка энебиз кантип таанылган?

Сүрөт менен иштөө

Сүрөттөргө сүйлөм түзүп, дептериңе жаз.

БАШ ТАМГАСЫН ӨЗҮҢ ТАП

157-
сабак

...аман иштен ыраак бол,
 ...та Журтка кубат бол,
 ...араңгыда чырак бол,
 ...ылдыр аккан булак бол,
 ...нтымакка ынак бол.
 ...куп бойго жеткенде,
 ...ызмат кылгын мекенге,
 ...шул жагын бекемде.
 ...улут тоспой күнүңдү,
 ...мүр сүргүн көңүлдүү.
 ...аарын камдап кең Мекен
 ...с, өскүн дейт, төгүнбү?
 ...үлдөй жайнап дагы да,
 ...лгү болуп баарына,
 ...азмундуу сүр өмүрдү!

Суроолорго жооп бер

1. Коюлган тамгаларды тигинен окудуңбу?
2. Кандай сүйлөм жашырылган экен?
3. Өзүң да ушундай ыр түзүүгө аракет кылып көрчү.

Грамматикалык тапшырма

Ырдын төрт катарын эске тутууң боюнча жаз.

Тилибизди жатыктырабыз

Бул – Байыштын сагызы,
 Бул – Самыштын кайышы.

158-
сабак

АБУ АЛИ ИБН СИНА

Улуу даанышман, акылман, ойчул, атактуу дарыгер Ибн Сина 980-жылы 16-августта Бухарага жакын жердеги Афшана айылында жарык дүйнөгө келген. Бала чагынан эле медицина илимине кызыга баштайт. Ибн Сина 12 жашка толо элегинде эле өз доорунун белгилүү дарыгерлеринен таалим алган.

Он алты жашында оорулуу адамдарды дарылоо менен тажрыйбасын ашырып барат. Ал өз доорунун атактуу илимпозу, философ, дарыгер, акын катары даңкы чыккан.

Жаш дарыгер Бухаранын эмирин катуу оорудан айыктырат. Эмир ага Бухарадагы эң белгилүү китепканасынан эркин колдонууга уруксат берет. Ошентип Ибн Сина Бухарадан окуп, терең билим алат. Илим-билимдин бардык тармагы боюнча 450 дөн ашуун китеп жазган. Улуу ойчул 57 жашында Хамадан шаарында каза болот.

Биз мекенибиздин улуу инсандары менен ар дайым сыймыктанабыз.

Суроолорго жооп бер

1. Ибн Сина жөнүндө эмнелерди билип алдың?
2. Ким ага эң белгилүү китепканадан колдонууга уруксат берет?
3. Сен дагы кайсы улуу инсандарыбызды билесиң?

Грамматикалык тапшырма

Белгиленген сүйлөмдөрдү көчүрүп жаз. Булар кандай сүйлөмдөр?

«Сөздөн сөз кура» оюну.

Тапкан сөздөрүңө сүйлөм түз.

АМИР ТЕМУР

159-
сабак

Улуу колбашчы, белгилүү мамлекеттик ишмер, эмир Амир Темур Шахризабз шаарына жакын Ходаилгар айылында 1336-жылы 9 апрелде туулган. Атасы Амир Тарагай, апасы Такина улуунун чыныгы инсан болушунда көп салым кошушкан. Амир Темурдун жаштыгы Кеш шаарында өттү. Жаш кезинен Амир Темур ат минүү, мергенчилик, жаа атуу жана атайын оюндар менен машыккан. Ал эр жүрөк жоокер болуп чоңойгон. Мүнөзү боюнча момун, сабырдуу, терең ой жүгүртүүчү, өтө акылдуу жана түшүнүктүү адам болгон. Анын нускалуу сөздөрү ар бир инсандын жүрөгүнөн орун алган.

Жазылган нерсе урпактар эсинде,
Аткарылган иштен да узагыраак сакталат.

Бир таякты сындырууга болот,
Көп таякты ийип да болбойт.

Акылдуу душман, акылсыз достон жакшыраак.

Бүгүнкү ишти эртеңкиге калтырба.

Мергенчи ууда билинет, баатыр жоодо билинет.

Башка кылыч келсе да, калп сүйлөбө.

Жакшы адам журт курат, жаман адам журт бузат.

Эң бийик имаратда жерден баштап курулат.

Суроолорго жооп бер

1. Амир Темур каерде качан туулган?
2. Жаш кезинен эмнелер менен машыккан?
3. Ал кандай мүнөзү боюнча кандай адам болгон?

Грамматикалык тапшырма

Нускалуу сөздөрдү көчүрүп жаз.

160-
сабак

СЕН АЛБЕТТЕ, БИЛЕСИҢ!

Билесиңби, сен албетте билесиң!
Кантип айтат япондордун күрөшүн?

□□□□

Билесиңби, сен албетте билесиң!
Айлананы эмне менен чиесиң?

□□□□□□

Билесиңби, сен албетте билесиң!
Чөптү кайсы курал менен үйөсүң?

□□□□

Билесиңби, сен албетте билесиң!
Кушпу, айбанбы токойдогу сүлөөсүн?

□□□□□

Билесиңби, сен албетте билесиң!
Кыргызча айтчы жүргүнчүнүн билетин?

□□□□□

Билесиңби, сен албетте билесиң!
Ат чабышта кандай атты минесиң?

□□□□□

Билесиңби, сен албетте билесиң!
Көчө жактан үйгө кайдан киресиң?

□□□□□□

Суроолорго жооп бер

1. Суроолорго жооп берүү менен жашырынган сөздөрдү тап.
2. Бул сөздөр менен мурда тааныш белең?
3. Ырда берилген жаңы сөздөрдү сөздүк катары жазып ал.

Суроолуу сүйлөм

Суроо маанисинде айтылган сүйлөм **суроолуу сүйлөм** болот.
Суроолуу сүйлөмдүн аягына суроо белгиси (?) коюлат.

Мисалы: Сен канча жаштасың?

Грамматикалык тапшырма

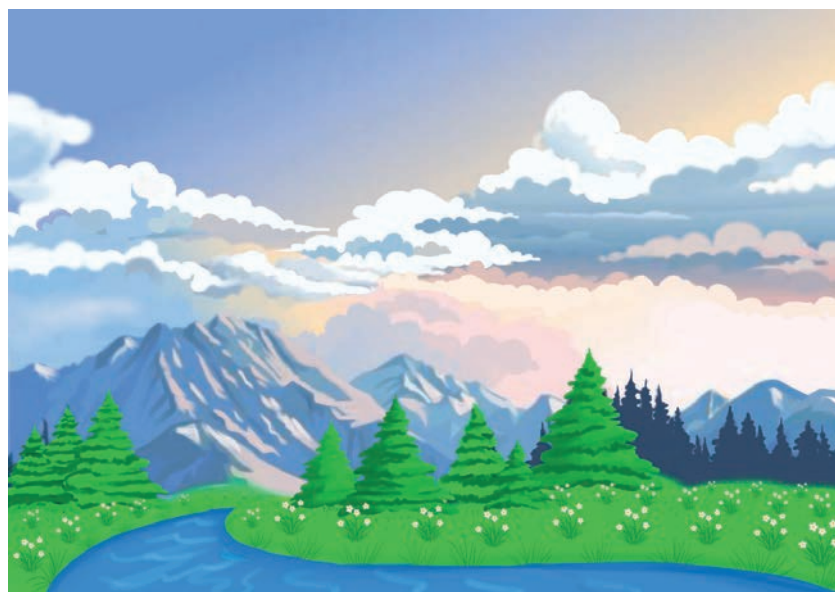
Ырдагы суроолуу сүйлөмдөрдү көчүрүп жаз.

Х БӨЛҮМ. ИСКУССТВО ЖАНА МАДАНИЯТ ТҮСТӨРДҮН СЫЙКЫРЫ

161-
сабак

Жашыл түстөгү буюмду көрсөң эсиңе чөптөр, дарактар жана жаз мезгили келе түшөт. Сары түстү карап Күндү көргөндөй болосуң. Кызык, эмне үчүн? Сүрөт сабагынан жылуу жана муздак түстөр жөнүндө окуган болсоң керек. Сүрөтчүлөр түстөрдүн айкалышынан чебердик менен пайдаланып, кооз сүрөттөрдү тартышат. Алар тарткан сүрөттөргө карап кышта жайдын аптабын же жаздын жагымдуу илебін туюуга болот. Мындай чебердик менен сүрөт жаратуу үчүн айланаңа ар дайым байкоо жүргүз. Көргөн нерселеринди эстеп калууга, элестетүүгө аракеттен. Анан да көп кайталап сүрөт тартуу сүрөтчүлүк шыктын артуусуна себепкер болот.

Суроолорго жооп бер

1. Сен сүрөт сабагында кандай сүрөттөрдү тарткансың?
2. Сүрөт тартууда кандай түстөрдөн пайдаланууну жакшы көрөсүң?
3. Азыркы учурда эмненин сүрөтүн тарттууну ойлодуң?

Грамматикалык тапшырма

Жай сүйлөмдү суроолуу сүйлөмгө айлантирып жаз.

Жай сүйлөм	Суроолуу сүйлөм
Асема коёндун сүрөтүн тартты.	Асема эмненин сүрөтүн тартты?
Патма жакшы окуйт.	?
Үсөн апасына жардам берди.	?

Алишер Наваий өз кийимин өзгөртүп бир жакыр жаш сүрөтчүнүн үйүнө келип, эшигин какты. Уруксат сурап үйгө кирди. Ичкериде шах Хусейин Байкаранын сүрөтүнөн да өзүнүн сүрөтү көп экенин көрдү. Таңданып, сүрөтчүдөн сурады:

– Бул сүрөттөр кимдики? Сүрөтчү таазим менен жооп берди: Кол өнөрчүлөрдүн атасы Наваий мырзаныкы, мен азыр ал инсандын алдында турам. Анда Наваий мындай деди:

– Эмне үчүн ушул маалга чейин алдыма барбадыңыз? Сүрөтчү жооп берди:

– Эгерде барсам мага көп белек бермексиз. Анда мен өз сүрөттөрүмдү сизге гана сатмакмын. Бирок, Сиздин сүрөтүңүзгө кардар көп. Сиздин колдооңуздан көрө өз эмгегим жана мээнетим менен тиричилик кылууну туура көрдүм. Бул сөздөн улам Наваий сүрөтчүнү колдоосуна алды. Бул жигит келечекте Чыгыштын улуу сүрөтчүсү болуп таанылган Камалиддин Бекзат эле.

Суроолорго жооп бер

1. Алишер Наваий кимдикине келди?
2. Сүрөтчү кимдин сүрөттөрүн көп тарткан экен?
3. Эмне үчүн ал Наваинин алдына барбаган?

Грамматикалык тапшырма

Чыгармадагы суроолуу сүйлөмдөрдү көчүрүп жаз жана өзүң да суроолуу сүйлөм түз.

УЛУУ СҮРӨТЧҮ

163-
сабак

Гапар Айтиев кыргыз элинин тунгуч сүрөтчүсү болгон. Ал көптөгөн белгилүү сүрөттөрдүн автору, кыргыз элинин сыймыгы. Сүрөтчү сыйкырдуу кыл калеми менен жаратылышты жандантырган укмуштуудай чыгармаларды жараткан.

Гапар Айтиев тартипти жана тыкандыкты жактырган. Ал 72 жыл өмүр сүргөн. Анын тарткан сүрөттөрү дүнөлүк көргөзмөлөрдө да сакталып келүүдө.

Ош шаарында Гапар Айтиев атындагы балдардын сүрөт мектеби бар. Ал мектепте сүрөт тартууга жөндөмдүү, таланттуу балдар билим алышат. Ошондой эле Гапар Айтиев атындагы музейде сүрөтчүнүн бир топ чыгармалары, дүйнөдөгү белгилүү сүрөтчүлөрдүн эмгектери коюлган. Ал музейге жыл сайын көптөгөн өлкөлөрдөн саякатчылар келип турушат.

Грамматикалык тапшырма

Чыгармага өзүң суроо түз. Түзгөн суроону көчүрүп жаз.

Үлгү: Гапар Айтиев ким болгон?

164-
сабак

БАЛА МЕНЕН СҮРӨТ

Сүрөттөгү улакты,
Көрүп Канат кубанды.
Энесинин жанында,
Ойноп жатат улагы.

Табиятка жан кирип,
Куштар сайрап жаткандай.
Эми гана күн чыгып,
Ай уяга баткандай.

Күн нуруна бөлөнүп,
Жайлоо кооз көрүнөт.
Бак ичинде булбулдан,
Сырдуу күүлөр төгүлөт.

Суроолорго жооп бер

1. Бала сүрөттөгү эмнени көрүп кубанды?
2. Сүрөттө жаратылыш кандай сүрөттөлгөн экен?
3. Сүрөттөгү булбулдун сайраганын кантип билсе болот?

Макалды жаттап, маанисин чечмеле

Адашкан сөздөрдү ордуна коюп, макалды оку жана дептериңе жаз.

кыска

сөзү

акылдуунун

салса

нуска

айта

ЖАКШЫЛЫКТЫН КАЙТЫШЫ

165-
сабак

Дыйкан тузакка илинген бир бүркүттү көрүп калды. Анын көркөм куш экенине суктанып, тузактан куткарды. Кийинчерээк бүркүт да дыйкандын кайрымдуулугуна жакшылык менен жооп кайтарды. Бир күнү ал дыйкандын кулайын деп турган дубалдын түбүндө отурганын көрдү. Учуп келип анын топусун алып жөнөдү. Дыйкан ордунан ыргып туруп, бүркүттү кууй баштады. Бүркүт топуну таштап жиберди. Дыйкан топусун алып, артына бурулса, өзү отурган дубал кулап түшүптүр. Дыйкан бүркүттүн бул жакшылыгынан абдан ыраазы болду.

Суроолорго жооп бер

1. Дыйкан бүркүткө кандай жардам берди?
2. Бүркүт эмне үчүн дыйкандын топусун алып качты?
3. Сен дагы кимдир бирөөгө жакшылык кылгансыңбы?

Грамматикалык тапшырма

Түшүп калган сөздөрдү ордуна коюп, сүйлөмдү толуктап жаз. Бул сүйлөмдөрдү сүроо иретинде айтып бер.

Дыйкан тузакка илинген бир _____ көрүп калды. Анын _____ куш экенине суктанып, тузактан куткарды.

Бир күнү ал дыйкандын _____ деп турган дубалдын түбүндө отурганын көрдү. Учуп келип анын _____ алып жөнөдү. Дыйкан ордунан ыргып туруп, _____ кууй баштады. Бүркүт _____ таштап жиберди.

166-
сабак

ӨЗҮНҮКҮ ЖАНА ӨЗГӨНҮКҮ

Тилек менен Кушубек кошуна жашайт. Бир күнү алар жолду чаңдатып ойноп жүрүштү. Анан чарчашты.

— Чыбыктан ат кылып минели, — деди Кушубек.

Экөө үйлөрүнө кетишти. Тилек короодогу талдан сындырайын деп ойлоду. Бирок аяды. Атасы көрсө тилдейт да. Анан ал Кушубектин короосун карады. Эч ким көрүнбөйт. Жашырынып келип, алардын талынан сындырып алды. Короонун тешигинен сойлоп чыгып келатса, алдынан Кушубек жолукту. Экөө сүзүшүп калышты. Ал дагы талдан сындырып алыптыр. Тааныды, көрсө, Кушубек да өзүнүкүн аяп, Тилектин короосунан сындырганын түшүндү. Кушубек да түшүндү. Ошентип, экөө бири-биринен аябай уялып калышты. Анан ойнобой эле үйлөрүнө кетип калышты.

Сулайман Рысбаев

Суроолорго жооп бер

1. Тилек менен Кушубек каерде жолугушуп калышты?
2. Эмне үчүн балдар ойношподу?
3. Алар эмнеден уялып калышты?

Буйрук сүйлөм

Буюруу иретинде айтылган сүйлөм **буйрук** сүйлөм деп аталат.

Мисалы: Самина, китебинди оку.

Грамматикалык тапшырма

Жай сүйлөмдү суроолуу жана буйрук сүйлөмгө айлантирып жаз.

Жай сүйлөм	Суроолуу сүйлөм	Буйрук сүйлөм
Тилек ойноду.	Тилек ойнодубу?	Тилек ойно.
Кушубек талды сындырды.	Канат талды сындырдыбы?	?
Үйлөрүнө кетишти.	?	?
?	?	?

Макалды жаттап, маанисин чечмеле

Укпайт деп, ушак айтпа,
Көрбөйт деп, уурулук кылба.

ОЙЛОНУП, СӨЗДҮ ТАП

167-
сабак

Адептүү баламын,
Айтса, тил аламын.
Бир жакка жумшаса,
Буйдалбай б.р...ын.

Көргөндө адамды,
Жай шилтеп кадамды.
Алдында чыкыйып,
Айтамын с...м.ы.

«Көп жаша, уулум! – деп,
Кетет ал күлүндөп»
Кубантып далайды,
Кубанчу к...м к.п .

Абзий Кыдыров

Суроолорго жооп бер

1. Түшүп калган тамгаларды таап ырды оку.
2. Ырдагы кандай бала?
3. Улуулардын батасын алуу үчүн эмне кылуу керек?

Грамматикалык тапшырма

Ырдын негизинде буйрук сүйлөм түзүп жаз.

Үлгү: Адептүү бала бол.

Балдар ырлары – элдик оозеки чыгармачылыктагы балдарга арналып, балдар үчүн ырдалуучу чыгармалар. Мындай ырлар күлкүлүү, тарбиялык мааниси күчтүү, түшүнүүгө жеңил болгон да, көбүнчө балдар арасында кеңири таралган. «Үркөр-үркөр топ жылдыз», «Курбака», «Желе тарт», «Торпогум» ырлары балдар ырларына кирет. Балдар ырлары бешик ырлары, оюн ырлары, айтыш ырлары түрүндө көбүрөөк болгон. Балдар ырлары балдарды Ата Мекенин сүйүүгө, адептүү болууга, ата-энени урматтоого, жан-жаныбарлар менен дос болууга, боорукерликке тарбиялайт.

Суроолорго жооп бер

1. Балдар ырлары кимдер үчүн жазылат?
2. Ырлар балдарды эмнеге тарбиялайт?
3. Сен кандай ырларды билесиң?

Сүрөт менен иштөө

Сүрөттөргө буйрук сүйлөм түз.

БАС- БАС, БӨБӨГҮМ

169-
сабак

Жерде жүрбөй жөрмөлөп,
Тургун бөбөк, тур бөбөк.
Төрөлгөнгө жыл маалы,
Жакын калган өңдөнөт.

Коркпо, коркпо калтырап,
Колуң суна калчы бат.
Күтүп турат келечек,
Күн нурундай жаркырап.

Болсун жакын аралык,
Бол отурба каранып.
Жеңиштерге экөөбүз,
Жетелешип баралык.

Суроолорго жооп бер

1. Ыр кимге арналган?
2. Кичинекей бөбөктү басууга кантип үйрөтсө болот?
3. Сен дагы бөбөгүңдү жетелеп бастыргынсыңбы?

Грамматикалык тапшырма

Ырдагы сөздөрдү ажыратып жаз. Буйрук сүйлөмдөрдү айтып бет.

Жердежүрбөйжөрмөлөп,
Тургунбөбөк,турбөбөк.
Төрөлгөнгөжылмаалы,
Жакынкалганөңдөнөт.

Жай мезгили. Досум экөөбүз талаада ойноп жүргөнбүз. Калың чөптөргө жетип келдик. Чырылдап бир чымчык учуп чыга калды. Ал биздин өйдө жагыбызда айланып учуп жүрдү. Биз абайлай басып келип, узун чөптөрдү ачып карадык. Ал жердеги жанагы чымчыктын уясы бар экен. Досум экөөбүз уяга кол тийгизбей, артка кайттык.

Көп өтпөй уяда балапандар пайда болду. Биз уяга тез-тез келип турдук. Балапандар бизге көнүп калышты. Алар бизден коркушчу эмес. Балапандар чоңоюп, уясынан учуп кетишти. Биз шаарга жөнөп кеттик. Досум экөөбүз жайдын ысык күндөрүн жана уядагы балапандарды көп эстедик.

Суроолорго жооп бер

1. Балдар чөптүн арасынан эмнени көрүп калышты?
2. Эмне үчүн балапандар балдардан коркушчу эмес?
3. Канаттуулар бизге кандай жардам беришет?

Грамматикалык тапшырма

Көк менен жазылган сүйлөмдөрдү буйрук сүйлөмгө айландырып жаз.

БАЛАЛЫК

171-
сабак

Бийик максат жаралып,
Бирге өсүп баралык.
Бийлеп, ырдап көңүлдүү,
Биздин сонун балалык.

Кыялга батабыз,
Кызык сыр ачабыз.
Бат эле өссөк деп,
Бүт баарыбыз шашабыз,
Биз баарыбыз шашабыз.

Биздин ата-энебиз,
Айга күнгө теңибиз.
Жарасак деп намыска,
Жакшы окуп келебиз.

Суроолорго жооп бер

1. Балдар эмне үчүн бат эле өсүүнү каалашат?
2. Ата-энесинин эмгегин актоо үчүн кандай бала болуу керек?
3. Ырды музыкасы менен ырдоону үйрөн.

«Сөздөн сөз жаса» оюну.

Жасаган сөздөрүңдү катыштырып буйрук сүйлөм түзүп жаз.

172-
сабак

КИМ БИРИНЧИ

Асыл иниси менен синдисин кийиндирип алып, көчөгө чыкмай болду. А Азамат менен Жыпара эринишип тез кийинбеди. Анда Асыл аларга:

– Ким биринчи кийинсе, көчөдөн балмуздак сатып берем, - дейт.

Балмуздак дегенде экөө тең шашып кийине башташты. Улуу эмеспи, Жыпара тез эле кийинип бүттү, «Мен биринчи кийинип бүттүм» деп Азатка карады. Анда Азат, артта калсам, балмуздак жебей каламбы – деп, бышактап жибербедиби.

Эжеси аны көрүп:

– Дагы ким биринчи кийинди? – деде.

– Эми мен биринчи ... – деп Азат сүйүнүп кетти.

Суроолорго жооп бер

1. Эжеси иниси менен синдисине эмне алып берем деди?
2. Азат эмне үчүн ыйлады?
3. Асыл кандай кыз экен?

Илептүү сүйлөм

Кубануу, өкүнүү, бата берүү жана чакырык иретинде айтылган сүйлөмдөр **илептүү сүйлөм** деп аталат.

Илептүү сүйлөмдүн аягына илеп белгиси (!) коюлат.

Мисалы: Дүйнөдө тынчтык болсун!

Грамматикалык тапшырма

Схема боюнча сүйлөм түзүп, жаз.

Кубануу: _____, _____, _____.

Кубаттоо: _____, _____, _____.

Өкүнүү: _____, _____, _____.

Бата: _____, _____, _____.

Үлгү: Кубануу: Бах, кандай таза аба!

ГҮЛДӨРДҮ КИМ ЖАКШЫ КӨРӨТ?

173-
сабак

– Мен жакшы көрөм гүлдөрдү, – деди Асылбек гүлдөрүнө суу жайып.

– Сенден мен жакшы көрөм! – деди. Бектур мактанып, гүлдөрүн жыттагылады, өпкүлөдү. Ошентти да гүлдөрдү тарсылдатып үзө баштады:

– Мен катып коём.

Эртеси караса «катып койгон» гүлдөрүнүн өңү өчкөн, соолуган. Бул эмнеси? Асылбек гүлдөрүнө суу сээп жүрүптүр. Гүлдөрү кечээкиден да көп, кызыл-тазыл.

Гүлдөрү да күлөт, өзү да күлөт:

– Мен гүлдөрдү жакшы көрөм, үзбөйм, багам. Буга Бектурдун ичи күйдү, ыйлады. Гүлдөрү да шүмүрөйдү, соолуп жатты. Кимиси гүлдөрдү жакшы караган?

Суроолорго жооп бер

1. Асылбек гүлдөрүн кантип карады?
2. Бектур гүлдөрдү жакшы көрөбү?
3. Чындап эле кимиси гүлдөрдү жакшы караган?

Грамматикалык тапшырма

Теманын негизинде жай, суроолуу, буйрук, илептүү сүйлөмдөргө сүйлөм түзүп жаз.

174-
сабак

КҮЧҮГҮМ

Кызыл-тазыл жайнаган,
Гүлгө толгон айланам.
Гүлгө оонайт күчүгүм,
Моюнунан байлаган.

Менден күлүк, тыңыраак,
Ал жеткирбейт зымырап.
Кооз гүлдүн жытына,
Жыргап оонап, жыгылат.

«Акылтай» балдар журналынан

Суроолорго жооп бер

1. Бала күчүгү менен кантип ойнойт экен?
2. Сенин да күчүгүң барбы?
3. Жаныбарлар менен кантип дос болуу мүмкүн?

Грамматикалык тапшырма

Төмөндөгү бата берүүдөгү илептүү сүйлөмдөрдү дептериңе көчүрүп жаз.

Колго суу куйган балага бата берүү:

Булактай тунук бол,
Төбөсү бийик улук бол!
Кичүүгө өрнөк бол,
Жакшылыкка өнөк бол!
Эне сүтүн актаган,
Эр-азамат жигит бол!
Келечекке билик бол!, — деп алкоо айтылган.

СЫРДУУ САКА

175-
сабак

Илгери бир кедейдин баласы байдын баласы менен чүкө ойноп жатып, чүкөлөрдүн баарын уттуруп жиберет. Жалгыз сакасын кармап алып ыйлап отурса, көз жашы сакасына төгүлөт.

Ыйлап отуруп: «Менин да жүздөгөн коюм болсо эмне», – деп кыялданып жатып уктап калат.

Эртең менен эрте ойгонуп, бала өз көзүнө ишенбейт. Тегерете койлор жуушап жатат. Койлорду үйүнө айдап келет. Бул укмушту ата-энесине жана чүкөсүн уттурган байдын баласына айтып берет.

Байдын баласы атасына болгонун айтат. Ошондо сырдын бары сакада экенин билип, дагы байыгысы келет да, «тиги жолдош баландын сакасын бут чүкөндү берсең да, бир койго сатып алсаң да алып кел», – дейт. Эртеси бала бут чүкөсүн бир сакага алмашып, атасына алып келип берет. Аны бай менен баласы экөө тең таң атканча тирмийип тиктеп отуруп, таңга жуук уктап кетет. Эртең менен турса бут малы кырылып калган болот. Ачуусу келген бай саканы отко ыргытат.

Жалындаган оттон он эки айры мүйүздүү бугу чыгып, токойго кирип кетиптир.

Суроолорго жооп бер

1. Балдар эмне оюн ойношту?
2. Кедейдин баласы эмнеге ыйлады?
3. Бай менен баласынын тилеги аткарылдыбы?

Грамматикалык тапшырма

Кубанууга, өкүнүүгө, бата берүүгө илептүү сүйлөмдөр түз.

176-
сабак

КЕРЕМЕТ УЧУР

Булбул сайрап бактагы,
Бүчүр байлап шак дагы.
Кытыгылап сезимди,
Күлөт тура жаз дагы.

Түркүн-түркүн гүл ачып,
Асман ачык, күн ачык.
Сур булуттар кечээки,
Кетишиптир кыр ашып.

Көгөөн учуп кыңылдап,
Чегирткелер чырылдап.
Айтор, бары жайдары,
Өз тилинде ыр ырдап.

Суроолорго жооп бер

1. Ырда кайсы мезгил сүрөттөлгөн?
2. Керемет учур деп кайсы айды айтабыз?
3. «Өз тилинде ыр ырдап» дегенди кандай түшүнөсүң?

Грамматикалык тапшырма

Төмөндөгү сөздөрдү катыштырып сүйлөм түрлөрү боюнча сүйлөм түзүп жаз.

Жай сүйлөм	Суроолуу сүйлөм	Буйрук сүйлөм	Илептүү сүйлөм
булбул	майрам	китеп	Өзбекстан

ЭЧ КИМ, ЭЧ КАЧАН УНУТУЛБАЙТ**177-
сабак**

Мекенибизде ар бир майрам жогорку деңгээлде өткөрүлөт. Ошондой майрамдардын бири 9-май «Эскерүү жана кадырлоо» күнү. Эскерүү – ата-бабаларыбызга болгон урмат. Ошондуктан бул майрамда мекенибиздин келечеги үчүн, тынчтыгы, биримдиги үчүн жанын курман кылган инсандарды эскеребиз. Булар биздин тарыхыбыз, улуу мурасыбыз. Анткени тарыхсыз келечек жок. Өткөндөрдү эскерип, алардын Мекен үчүн аткарган иштерин эске алабыз.

Ошондой эле Ата журтубуздун өнүп-өсүшүнө чоң салым кошкон ардагерлерден кабар алабыз. Инсан эскерүү менен тирик, кадырлоо менен улук. Силер да айылыңардагы ардагерлерден кабар алууну унутпагыла.

Суроолорго жооп бер

1. 9-май кандай майрам?
2. Эскерүү деген эмне? Кадырлоо деген эмне?
3. Айылыңдагы ардагерлер жөнүндө эмнелерди билесиң?

Кайсы түс биринчи?**Булар биздин тарыхыбыз, улуу мурасыбыз.****Инсан эскерүү менен тирик, кадырлоо менен улук.****Силер да ардагер мугалимдерден кабар алууну унутпагыла.****Мекенибизде ар бир майрам жогорку деңгээлде өткөрүлөт****Эскерүү – ата-бабаларыбызга болгон урмат.****Грамматикалык тапшырма****Ар бир сүйлөмдү сүйлөм түрлөрүнө айлантип жаз.**

178-
сабак**XI БӨЛҮМ. БИЗДИН УКУКТАРЫБЫЗ
ЖОЛДО ЖҮРҮҮ ЭРЕЖЕЛЕРИ**

Машина айдоочулар эреже боюнча так жүрүүгө аракет кылышат. Себеби айдоочуларга жолдо жүрүүнүн эрежесин так окутуп, анан машина айдоо укугун беришет. Жалаң гана машина айдоочулардын жол эрежеси эмес, жөө жүргөн адамдардын да жолдо жүрүү эрежеси бар. Андыктан жол эрежесин окуп үйрөнүп, аны ар дайым так сактоо биздин милдетибиз. **Машина жолдорунун жээктеринде топ ойноо мүмкүн эмес. Себеби топ жолго чыгып кетет.** Ошондуктан атайын балдар үчүн курулган стадиондордо ойногула. Ошондой эле биз жөө жүрүү эрежесин так билбесек, анда жол эрежесин бузуп, көптөгөн кырсыкка кабылышыбыз мүмкүн. Өзүбүздүн өмүрүбүзгө, ден соолугубузга жана машина айдоочуга зыян жеткирбөө үчүн жол эрежелерин мыкты үйрөнөлү.

Суроолорго жооп бер

1. Кимдерге машина айдоо укугу берилет?
2. Жөө жүргүнчүлөр кандай эрежелерди билүүсү керек?
3. Жолдун жээгинде эмне үчүн ойноо мүмкүн эмес?

Сүйлөмдүн ээси

Сүйлөмдүн ээси сүйлөмдөгү негизги ойду билдирип, ким? эмне? кимдер? эмнелер? деген суроого жооп берет.

Мисалы: Калыс мектепке барды.

Грамматикалык тапшырма

Көк менен жазылган сүйлөмдөрдү көчүрүп жазып, ээнин астын сыз.

СВЕТОФОР

179-
сабак

Эмне десе атакем,
Эки айттырбай угамын.
Алыс ойноп кетпестен,
Апамды ойлоп турамын.

Машиналар көп өткөн,
Чоң жол болот көчөбүз.
Светофор жапжашыл,
Күйгөн кезде өтөбүз.

Сарысы күйсө камданып,
Кызылы жанса токойбуз.
Туура эмес өтүп көчөдөн,
Машина жолун тоспойбуз.

Каныбек Жунушев

Суроолорго жооп бер

1. Светофор бизге кандай жардам берет?
2. Светофорду кайсы көзү жанганда жолду кесип өтүү мүмкүн?
3. Сен дагы кандай жол белгилерин билесиң?

«Чачылгын тамгалар» оюну.

Тамгалардан сөз жаса.

Грамматикалык тапшырма

Жасаган сөзүңө сүйлөм түз, ээни тап.

Табышмак

Сүйлөгөндү билбейт,
Бирок «Токто, жүр» дейт. (С...)

Дем алыш куну. Азамат менен Элбек бүгүн роликте учуп ойноону макулдашышты. **Алар колдоруна роликтерин алып, көчөгө чыгышты.** Атайын тосулган сейил бакты көздөй бара жатышкан эле.

Бир кезде чоң жолдун жээгинде тынымсыз өткөн машиналардан өтө албай турган карыяга көздөрү түштү. **Азамат менен Элбек карыяга жардам берүүнү чечишишти.** Алар карыянын жанына келишип:

– Чоң ата, бул жерден жолду кесип өтүүгө болбойт, – деди Азамат.

Ал эми Элбек:

– Себеби, бул жерде зебра сызыктары жок. Мындай жерден өтүүгө мүмкүн эмес, – деди.

– Ооба, балдарым, карылык экен, жалгыз өзүм бара албай жатпаймынбы?

– **Биз сизге жардам беребиз.** Жүрүңүз, чоң ата.

– Макул, балдарым. Силер акылдуу, эстүү балдар турбайсыңарбы, – деп жылмайды карыя.

Балдар карыянын колунан кармап, атайын жүргүнчүлөр өтүү жолуна алып келишти.

– Чоң ата, мына эми жолду кесип өтүүгө болот – деди Азамат.

– Балдарым, бул жерде жол чырактарына да көңүл бургула. Жол чырактын жашыл көзү күйгөндө, биз жолдон өтүп алабыз, – деди чоң ата.

Жолдон өтүп алган карыя:

– Баракелде балдарым, өмүрүңөр узун, келечегиңер кең болсун! – деп алаканын жайып, ак батасын берди. **Карыя алардын жасаган ишинен абдан кубанды.** Жол эрежесин жакшы билген балдарды көпкө чейин карап турду.

Суроолорго жооп бер

1. Азамат менен Элбек эмне кылууну чечишти?
2. Карыя эмне үчүн жолдон өтө албай турду?
3. Балдар карыяга кандай жардам беришти?

Грамматикалык тапшырма

Көк менен жазылган сүйлөмдөрдөн ээни таап, көчүрүп жаз.

Макалды жаттап, маанисин чечмеле

Дары – чөптөн,

Акыл – көптөн.

181-
сабак

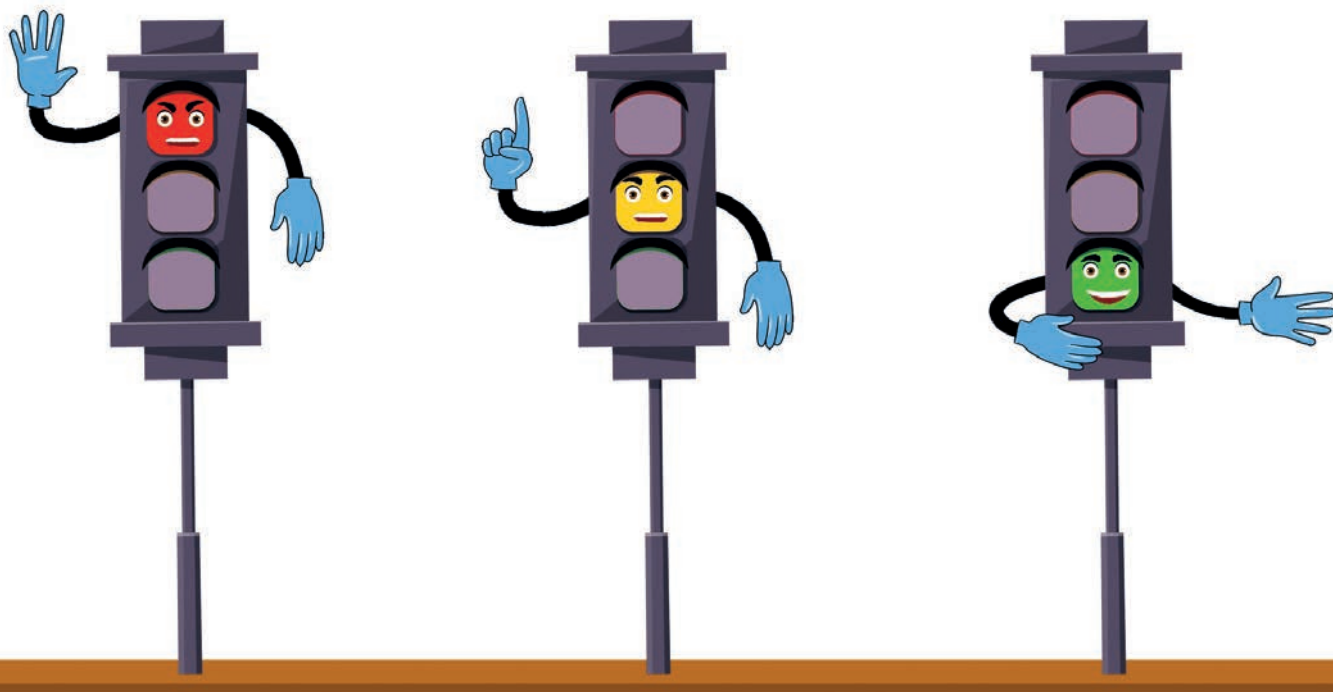
ЭРЕЖЕНИ БУЗБАЙБЫЗ

Жолдо жүрүү өзүнчө
Жооптуу иш билгиниң.
Эрежени так сактап,
Амал кылып жүргүнүң.

Кызыл күйсө эскертүү,
Токто деген белги бу.
Сары күйсө даярдан,
Жашыл болсо койгун чу.

Салып жолду иретке,
Турат үч көз жол чырак.
Кызыл, сары, анан да,
Жашыл көзү жалтырып.

Кара жолдо ак сызык
Пианино өңдөнөт.
Мунун атын зебра дейт,
Жөө адамды өткөрөт.

Суроолорго жооп бер

1. Ырда кандай жол белгилери жөнүндө айтылган?
2. Сен дагы кандай жол белгилерин билесиң?
3. Жол кырсыктарына кимдер күнөөлүү деп ойлойсуң?

Грамматикалык тапшырма

Түшүп калган сөздөрдү таап, ырды толуктап жаз.

Кара _____ ак сызык
_____ өңдөнөт.

Мунун атын _____ дейт,
_____ адамды өткөрөт.

ЖОЛДО ЖҮРСӨҢ САК БОЛ, ЭРЕЖЕГЕ ТАК БОЛ!

182-
сабак

Балдар адамдар да машиналар да жол аракетчиси болуп эсептелет. Ар ким өз коопсуздугун өзү камсыздоосу зарыл. Ошондуктан силер төмөнкүдөй эрежелерди билип алышынар керек.

1. Жолдон өтүүдө биринчи сол жакка, андан кийин оң жакка карап аракеттен.
2. Дөңгөлөктүү велосипедде, роликте, конькилерде атайын ажратылган жерлерде ойно.
3. Светофор чырактарына көңүл бурууну унутпа.
4. Транспорт каттоо жолун кесип өтпө.
5. Атайын өтүүчү зебра жолунан өт.
6. Автобус, трамвай транспорттору токтогондон кийин аракеттен.
7. Ата – энеңдин уруксатысыз көчөгө чыкпа.

Суроолорго жооп бер

1. Жол аракетчилери кимдер?
2. Коопсуздугубузду кантип камсыздоо мүмкүн?
3. Жол белгилерин айтып бер.

Сүйлөмгө ээ болгон заттын атын билдирген сөздөр
Жамгыр жаады. **Күкүк** өз атын айтып сайрады.

Сүрөт менен иштөө

Сүрөттөр негизинде сүйлөм түзүп жаз жана ээнин астын сыз.

Макалды жаттап, маанисин чечмеле

Жол эрежени сактайлы,
Ден соолукту барктайлы.

183-
сабак

ПАРОВОЗ

Кыя бел, кыштак, шаардан
Шашып кетет паровоз.
Азык-түлүк, эл тартып,
Бачым келет паровоз.

Темир жолдон оолак бол,
Оюн ойноор жер эмес.
Унутпагын, сергек бол,
Болбо сөзгө кенебес.

Темир жолго ойнобо!
Тепсебейт деп ойлобо.
Токтото албайт поездди,
Темир жолду бойлобо!

Суроолорго жооп бер

1. Паровоз бизге кандай жардам берет?
2. Темир жолдо ойноого болобу?
3. «Болбо сөзгө кенебес»— дегенди кандай түшүндүң?

Сүрөт менен иштөө

Сүрөт негизинде текст түз. Сүрөттөгү бала менен кыздын аракетинен эмнени байкадың?

Грамматикалык тапшырма

Төмөнкү сөздөрдү катыштырып сүйлөм түзүп жаз, ээнин астын сыз.

КИМДИН УУЛУ ЖАКШЫ?

184-
сабак

Үч аял булактын башында маектешип отурушкан эле. Бир аз илгериде карыя аялдардын өз балдарын мактагандарын угуп отурду. Аялдардын бири:

– Менин уулум ушунчалык жөндөмдүү. Ага бул жагынан эч ким тең келбейт. Өтө ийкемдүү. Жиптин үстүндө ойногонун бир көрсөңөр, – дейт. Аны уккан берки аял сөз талашып:

– Менин уулум үнүн бир уксаңар, булбулдай сайрайт. Дүйнөдө анын үнүндөй үн жок болсо керек. Кудайдын бергени бу...

Булар минтип мактанып жатышканда үчүнчү аял үнүн чыгарган жок. Аялдар андан:

– Сен эмне балаңды айтып мактабайсың? Анын эмнеси бар? – деп сурашат. Анда тиги аял :

– Баламын бир артыкчылыгы жок. Жөн эле мактай беремби. Анчалык мактоого татырлык тарабын көрбөдүм...

Аялдарошентип, чакаларын

араң көтөрүп, анда-санда тынып, эс алып бара жатышты. Ийиндери талыккан эле. Ушул кезде алдыларынан уулдары чыгышты.

Биринчи бала дароо колдоруна туруп, түркүн-түркүн кыймылдарды жасап жиберди. Аялдар буга маашыр болуп алкып жатышты: «Баракелде! Өнөрүң өссүн!»

Экинчи бала булбулдукундай мукам үнү менен созолонтуп бир ырдады дейсиң, аялдардын көздөрүнө жаш толуп, шыпшынып тыңдашты.

Акыркы бала жүгүрүп келип, энесинин колунан чаканы алып, үйүнө көтөрүп кетти. Аялдар баятан бери карап турган аксакалга кайрылышып:

– Балдарыбыз кандай экен? – дешти.

Карыя чочугансып:

– Балдарыңарбы? Мен аларды көргөн жокмун. Бир эле баланы көрдүм.

Энесинин колунан чакасын алып үйүнө кетти. Аны сурасаңар абдан жактырдым...

Суроолорго жооп бер

1. Аялдардын балдарынын кандай өнөрлөрү бар экен?
2. Эмне үчүн үчүнчү аял баласы жөнүндө айтпады?
3. Карыя эмне үчүн бир эле баланы көрдү

Сүйлөмдө ээнин милдетин аткарган адам аттары
Карыя кудуктун жанында отурган.

Грамматикалык тапшырма

Тексттеги ким? деген суроого жооп берген сөздөрдү катыштырып сүйлөм түз. Аларга ат кой.

Макалды жаттап, маанисин чечмеле

Эне-атанды сыйласаң,
 Күндө аласың батаны.
 Эл-журтуңду сыйласаң,
 Алар түзөйт катаны.

КАРАГАТ

185-
сабак

Кара мончок карагат,
Кандай болуп жаралат?
Жегинди эле келтирет,
Жеген сайын аралап.
Карагат, карагат,
Кара мончок карагат.

Тоого балдар барышат,
Тойгончо жеп алышат.
Кечте тарап келишип,
Томолонуп калышат.
Карагат, карагат,
Кара мончок карагат.

Суроолорго жооп бер

1. Карагат кандай болот?
2. Балдар карагатты каерден терип жешет экен?
3. Эмне үчүн карагатты мончокко окшотуп жатат?

Грамматикалык тапшырма

Адам аттарын катыштырып «Карагат» ыры негизинде сүйлөм түзүп жаз.

«Жубун тап» оюну.

Сүрөттөгү өсүмдүктөрдүн аттарын тап.

карагат малина жүзүм бүлдүркөн долоно кулпунай

Назгүл апасы менен дарыгердин көрүгүнөн өтүүгө барды. Ал жерде аябай адам көп экен. Назгүл апасынан:

– Апа, эмне үчүн бул жерде адам көп? – деп сурады.

Анда апасы:

– Кызым, булар дагы бизге окшоп дарыгердин көрүгүнөн өтүүгө келишкен. Ар бир дарыгерге кирүүдөн мурда кезек алып, күтүп отурушат. Жүр кызым, биз дагы кезек алалы, – деп, кезек алышты.

– Ар бир дарыгерге кезекке туруубуз керекпи? – деп таң калды Назгүл.

– Ооба, карегим, албетте кезекке туруп, кезегибиз келгенде дарыгерге кирүүбүз керек – деп түшүндүрө кетти апасы.

– Кезекти суроодон мурда салам берип, сылыктык менен силер да кезекте турасыңарбы? Ким акыркы? деп кайрылуу керек. Кезекке туруу бул жерде эле эмес, башка жерлерде, мисалы, дүкөндөрдө, ашканаларда, театрларда да кездешет. Кезекке турбастык урматсыздыкка кирет. – деди.

Ошентип Назгүлдүн апасы кызына кезекке туруунун адебин айтып түшүндүргөнчө, аларды мед айым чакырып калды.

Суроолорго жооп бер

1. Назгүлдү апасы каерге алып барды?
2. Кезекке туруу жөнүндө эмнелерди айтып берди?
3. Кезекке туруунун кандай эрежелерин билесиң?

Сүйлөмдүн баяндоочу

Баяндооч ээнин кыймыл аракетин билдирет.

Мисалы: Сабира малина **терди**.

Грамматикалык тапшырма

Тексттеги кыймыл аракетти билдирген сөздөрдү айтып бер.

Сүрөт менен иштөө

Сүрөттүн негизинде кыймыл аракетти катыштырып, сүйлөм түзүп жаз.

187-
сабак

КООМДУК ЖАЙДА ӨЗҮН-ӨЗҮ БАШКАРУУ

Суроолорго жооп бер

1. Сүрөттө кимдерди көрүп жатасың?
1. Коомдук жайлардагы кандай тартип эрежелерди билесиң?
2. Кезекке турууда эмнелерге көңүл буруу керек?

Грамматикалык тапшырма

Сүрөттөргө сүйлөм түз. Ээ менен баяндоочту айтып бер.

(Корейс эл жомогу)

Бир жаш дыйкан адам бою келе турган түрп жетиштириптир. Ал түрптү көп жылдардан бери иштеп келе жаткан акимге алып барып, башын ийгенче мындай дептир:

– Улуу урматтуу акимим, бул жыл мага мол түшүмдүү жыл болду. Өзүм жетиштирген түрптөрдүн эң чоңун сизге алып келдим. Мүмкүн болсо ушуну кабыл алсаңыз экен.

– Мен аны ала албаймын. Аны өз пайдаң үчүн иштет, – деди аким.

– Андай эмес, урматтуу аким. Мен көп жылдан бери дыйканчылык кылам. Бул сиздин адилеттүүлүк менен акимдик кылып жатканыңыз үчүн кудайдын бизге берген сыйлыгы. Андыктан, суранычымды жерде калтырбаңыз, – деди дыйкан. Аким кызматкеринен сурады:

– Бул жигитке белек бермекчимин, арзырлык бир нерсе барбы?

– Ооба, жакында бир дыйкан жалган жалаадан куткарганыңыз үчүн ыраазычылык катары музоосун таштап кеткен эле, ошол бар, – деп жооп бериптир кызматкер. Аким дыйканга:

– Үйүндө уюң барбы?

– Жок, али сатып ала алганым жок.

– Андай болсо, колу ачыктыгың үчүн бул музоону сага тартуу кылам – дептир аким.

Күтүлбөгөн жакшылыктан толкунданган дыйкан музоону алып үйүнө кайтыптыр. Бул кабар заматта бүткүл айылга тараптыр. Жигиттин ичи кара коңшусу бул жаңылыкты угуп «Бир түрпкө бир музоо берсе, мен үйүмдөгү эң чоң чочкомду акимге тартуу кылам. Ошондо ал мага чоң өгүз берсе керек!» – деп ойлоптур.

Ал чочкосун жетелеп акимдин үйүнө жол алыптыр.

– Улуу урматтуу аким, көптөн бери чочко багам, бирок мындай чоң чочкону биринчи көрүшүм. Бул адилеттүүлүгүңүз үчүн кудайдын берген белеги эмеспи?

Сураныч, чын дилден алып келген белегимди алыңыз, – дептир. Бул жолу аким белекти сөзсүз кабыл алыптыр. Кызматкерин чакырып андан сураптыр:

– Сыйлаганга арзырлык белегиң барбы?

– Ооба, бар. Бир нече күн мурда жаш дыйкан жигит бул жыл дыйканчылык жакшы болду, деп алып келген түрп бар, – деп жооп бериптир кызматкер.

Ичи кара дыйкан жасаган ишинен бушайман болуп, өкүнүп калыптыр.

Суроолорго жооп бер

1. Дыйкан эмне үчүн түрптү акимге алып барды?
2. Аким дыйканга эмне берди?
3. Кошнусу акимден эмнени үмүт кылып барды эле?

Топторго бөлүнүп, эки дыйканга мүнөздөмө бергиле.

Грамматикалык тапшырма

Аким, дыйкан, түрп, чочко сөздөрүн катыштырып ээ, баяндоочко сүйлөм түз.

O'quv nashri

A.To'ychubayeva, A. Yunusaliyeva, A. Zulpixorova,
G. Eltuydiyeva, M. Kuganova

ONA TILI VA O'QISH SAVODXONLIGI

(Qirg'iz tilida)

Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 2-sinfi uchun darslik
(2-qism)

Редактору *Кайратбек Токтобаев*
Сўрётчўсў *Саидов Абдувохид*
Техникалык редактору *Акмал Сулайманов*
Көркөм редактору *Сарвар Фарманов*
Дизайнер *Иброхим Пулатов*
Корректору *Шерматова Гүлзада*
Компьютерде беттеген *Иброхим Пулатов*

Басууга уруксат берилди 25.10.2021. Форматы 60x84 1/8.
Arial гарнитурасы. Кегли 18 шпондуу. Офсеттик ыкмада
басылды. Шарттуу басма табагы 13,95.
Эсептик басма табагы 10,43. Тиражи _____. Буюртма № _____.

№	Окуучунун аты-жөнү	Окуу жылы	Окуу китебинин алынган дагы абалы	Класс жетекчисинин колу	Окуу китебинин тапшырылгандагы абалы	Класс жетекчисинин колу
1.						
2.						
3.						
4.						
5.						
6.						

Окуу китеби ижарага берилип, окуу жылынын аягында кайтарып алынганда жогорудагы жадыбал класс жетекчиси тарабынан баалоонун төмөнкү критерийлеринин негизинде тотурулат:

Жаңы	Окуу китебин пайдаланууга алгачкы жолу берилгендеги абалы.
Жакшы	Мукабасы бүтүн, китептин негизги бөлүгүнөн ажырабаган. Бардык барактары бар, жыртылбаган, жылбаган, беттеринде жазуу-чийүүлөрү жок.
Канааттандыруу	Мукабасы эзилген, бир аз чийилип, беттери тытылган, китептин негизги бөлүгүнөн ажыраган түрү бар, пайдалануучу тарабынан канааттандыруу даражада оңдолгон. Ажыраган барактары кайра желимделген, айрым беттерине чийилген.
Канааттандыруу эмес	Мукабасы жыртылган, бетине чийилген, негизги бөлүгүнөн ажыраган же таптакыр жок, канааттандыруу даражада оңдолбогон. Барактары жыртылган, жетишпейт, сызып, боёп ташталган. Окуу китебин кайра калыбына келтирүүгө болбойт.